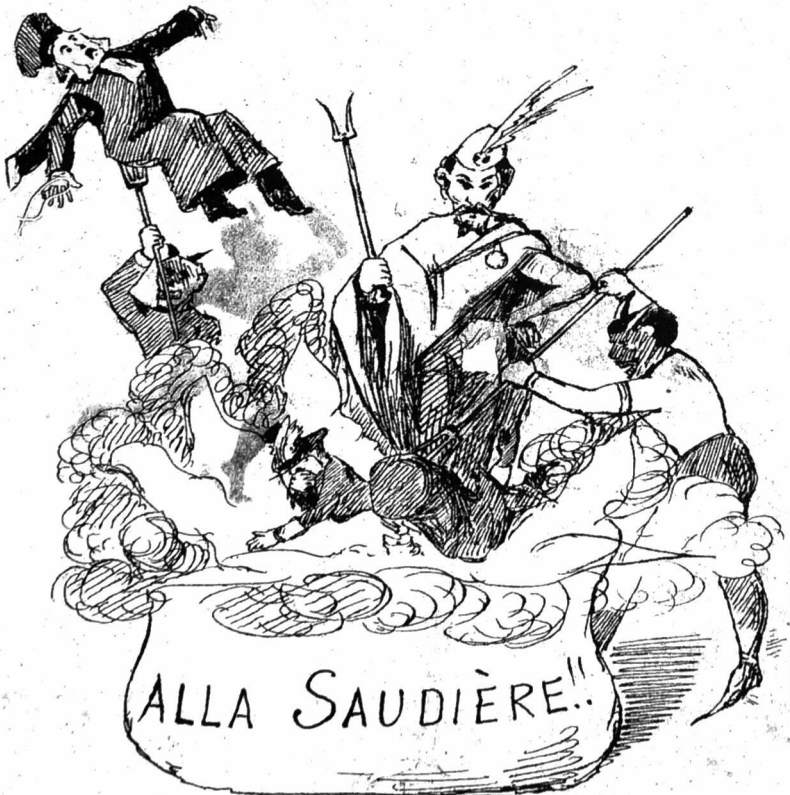

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
12e jaargang nr IV - 2014
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen
Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV)
Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIE:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be
Elise Vos, mabelise@kbov.be
Francis Ascoop, francis@kbov.be
Barbara Vos, barbara@kbov.be
Adrien Brysse, adrien@kbov.be
Luc Devriese, devriese.okerman@skynet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (paul@kbov.be)

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

e-mail: abonnements@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro

Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer BE92703032751423 BIC AXABBE22 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of STEUNABONNEMENT. (indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €)

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

V.U.: Jolien Van Daele, Raphael Suylaan 30, 9940 Sleidinge

ISSN-NUMMER: 1379-9460

JAARGANG XII, 2014

In dit nummer ...

In dit laatste nummer van de jaargang 2014 Van Mensen & Dingen gaat de aandacht vooral naar onderwerpen die verhullend als 'niet al te proper' aangeduid worden. Nochtans zijn ze belangrijk in het dagelijkse leven: de 'natuurlijke behoeften' of het 'zich ontlasten', sex en het lichaam 'zuiveren'.

Een vondst in het Gentse stadsarchief brengt ons naar de Minnemeers in de jaren 1400 waar een toiletgelegenheid bestaande uit een lange zitbank met twaalf of veertien gaten geïnstalleerd werd. Iedereen mocht er gebruik van maken, zowel mannen als vrouwen, zowel ingezetenen als vreemdelingen, zo wordt uitdrukkelijk gesteld. Elders in de oude stad konden bezoekers voor hun 'grote boodschap' allicht gebruik maken van de mesthopen die her en der verspreid lagen, zo wordt verondersteld. Na het verdwijnen er van bleven er in de 19de eeuw weinig of geen mogelijkheden meer over. Faciliteiten om de kleine en vooral de grote boodschap kwijt te raken kwamen slechts moeizaam tot stand, voor vrouwen pas heel recent. In de jongste jaren zorgden hondentoiletten onverhoopt voor een aanzienlijke verbetering van het stedelijke leefmilieu. Dit verhaal wordt beschreven in een tweede artikel en geïllustreerd met een Gents liedje.

1

Het lichaam zuiveren van afvalstoffen, 'detoxen', purgeren, 'ontslakken' en zweetkuren en verwante (be)handelingen kennen een nooit geziene bloei, ondanks het feit dat er geen wetenschappelijke bewijzen voor de effectiviteit voorhanden zijn. De achtergronden van deze praktijken die wortelen in de magische en de religieuze wereld en in de denksfeer de oude geneeskunde worden onderzocht.

De legendarische Gentse sexcinema Leopold was decennialang populair. Opkomst en ondergang worden beschreven en (in bescheiden mate) geïllustreerd.

Iets helemaal anders komt bij een volgend onderwerp aan bod: een beschrijving van de eretekens uitgereikt aan militairen tijdens en na de eerste wereldoorlog. Dit ten gerieve van mensen die daarmee geconfronteerd worden op oude foto's of die dergelijke eretekens in familiebezit hebben.

Een zeldzaam fraai geïllustreerd programmaboekje uit 1884 tenslotte toont ons hoe een schuttersvereniging er heel wat voor over had om haar leden een plezierige carnavalavond te bezorgen. We kunnen ons zelfs min of meer een idee vormen van hoe het er aan toe ging.

GEMEENSCHAPPELIJKE TOILETTEN IN DE 15DE – 16DE EEUW

Met twaalf of veertien broederlijk en zusterlijk naast elkaar aan de Gentse Minnemeers

Luc Devriese

Samenvatting

2

In 1478 vroegen bewoners van de buurt rond de Gentse Minnemeers aan de schepenen om maatregelen te nemen tegen verontreiniging van hun bleekweide door fecaliën van mens en dier. De vragen en voorstellen (hier in een versie uit 1543) betroffen ondermeer het maken van een groot gemeenschappelijk toilet: ‘eene heymelichyede met twaalf of veertien gaten’. Die moest er komen ten behoeve van iedereen, zowel mannen als vrouwen, zowel vreemden als ingezetenen, zo stelt de tekst in het schepenenboek letterlijk. Hoewel het er op lijkt dat een en ander in openlucht gebeurde, wijst de toen in Gent gebruikelijke term ‘heimelijkheid’ er op dat er wel zeker enig schaamtegevoel bij te pas kwam.

De plaats was niet toevallig gekozen. Op de Minnemeers lag er eeuwenlang een publieke mestvaalt waar organisch afval vanuit kleine mesthopen op diverse plaatsen in de stad naar toe gevoerd werd alvorens naar het platteland verscheept te worden ter bemesting van landbouwgronden. Het hier beschreven geval betreft een uitzonderlijke archiefvondst, maar vermoedelijk werden de talrijke open mestvaalten her en der in de stad zeer algemeen als vrij toegankelijke toiletten gebruikt.

Inleiding

Onze middeleeuwse steden waren heel wat properder dan wat in alerhande, soms niet van sensatiezucht gespeende beschrijvingen gesuggereerd wordt.¹ In een vroegere bijdrage aan dit tijdschrift werd beschreven hoe in de Vlaamse steden vloeibare en vaste uitwerpselen van mens en dier eeuwenlang zorgvuldig verzameld werden om naar het platteland gevoerd te worden.² Deze producten waren daar zeer gegeerd en hoog gewaardeerd om de overwegend gemakkelijk bewerkbare maar vrij arme zandige gronden te bemesten. De praktijk resulteerde in een win - win situatie in de volle betekenis van die uitdrukking: rijkere opbrengsten van de landbouw en propere (of properder) steden. Dit helpt mede de relatieve rijkdom en bevolkingsdichtheid van onze streken vanaf de late middeleeuwen verklaren.

Veel huizen waren voorzien van een privaat. Onvoldoende functionerende drinkwaterputten werden dikwijls in gebruik genomen als beerputten waarin niet enkel feces en urine terechtwamen maar ook ander afval. Ze vormen het uitverkoren onderzoeksterrein van stadsarcheologen, een rijke bron van informatie over het dagelijkse leven in vroeger eeuwen. Meestal waren de privaten op kleine open ruimten achter de huizen: op koertjes. Vandaar de typisch Vlaamse uitdrukking 'naar de koer gaan' en het nu wel volledig verdwenen bordje 'Koer' of 'Cour' in onze cafés. Soms werden er houten bouwseltjes geïnstalleerd boven waterlopen of afvoergoten, in andere gevallen boven de beerputten. In Gent werden ze 'heimelijkheid' of 'aisement' genoemd, elders 'wijkhuiske'. Het boek 'Het Latrinaire Gebeuren', standaardwerk van Danny Lamarcq, illustreert dat alles op voortreffelijke wijze in woord en beeld.³

Gemeenschappelijk

Niet zelden diende een dergelijke beerput voor twee of meer huizen. Tot in de jaren 1950 waren in de armere buurten en vooral in de beluiken of 'citeetjes' primitieve gemeenschappelijke, nauwelijks afgesloten toiletten in gebruik. De auteur van het schrijfsel dat je nu leest, herinnert zich nog levendig hoe hij als kind rond 1950 samen met zijn moeder, jongere zusjes en broertje iedere avond voor het slapengaan in open lucht ging pissen. Dat gebeurde met zijn allen op een rij boven een afvoergoot onder een afdak achter het boerenhuis op het

West-Vlaamse platteland. Na tot ieders tevredenheid volbrachte taak werd alles weggespoeld met een fikse klets pompwater. Voor de grote boodschappen was er het ‘vertrek’ met plank en gat, één gat, boven de beerput, deur met hartvormig kijkgat en stukjes krantenpapier aan een touwtje. Maar ook in de rijkere huizen vormde de ‘stoelgang’, het naar de ‘stoel’ gaan, niet zelden een gemeenschappelijk familiaal gebeuren. Lamarcq citeert Maurice Maeterlinck, in 1862 geboren in een zeer welstellende familie: *‘... dans les anciennes maisons flamandes on trouvait encore, il n’y a pas bien longtemps des W.C. ou l’on voyait à côté de deux sièges pour les parents, d’autres plus petits destinées aux enfants ...’*

Sommige accommodaties waren goed voorzien op gemeenschappelijk gebruik. In Diest bleef tot in de vijftiger jaren van de vorige eeuw zelfs een ‘tienzitter’ bewaard, schrijft Lamarcq. In de buurlanden ontbreken dergelijke gemeenschappelijke toiletten evenmin. En uiteraard kennen we de Chinese praktijken. De luxueuze Romeinse latrines met hun in steen gehouwen banken met gaten ‘en congrès’ zijn een obligaat item in elk boekwerk over het dagelijkse leven bij de Antieken, al was de realiteit voor de gewone man en vrouw ongetwijfeld heel wat minder comfortabel.⁴ Maneschijn was er soms wel, maar rozengeur ...?

Openbare toiletten ...

Gegevens over openbare toiletten in vroeger eeuwen zijn schaars. Voor zover ze geen onderdeel vormen van het rijkere leven zoals de Romeinse badhuizen, waren alle toiletten privé, letterlijk privaat. In de belangrijke gebouwen zoals het Gravensteen, het Spijker aan de Graslei en het Belfort – om ons tot Gent te beperken - waren er wel latrines voorzien, soms zelfs meerdere bijeen.⁵ In het Prinselijk hof ten Walle (het Prinsenhof) werden onder impuls van hertogin Margaretha van York zelfs vrij gesofistikeerde toiletten geïnstalleerd.⁶ Die waren uiteraard bedoeld voor de mensen die er vertoefden en de bezoekers. Men kan die voorzieningen bezwaarlijk als openbare toiletten beschouwen.

Waar kon de gaande en komende man en vrouw dan wel een al dan niet grote boodschap kwijt? Op het platteland en in de kleinere steden was er geen enkel probleem, mogen we aannemen, maar in de stad lag dat anders. We citeren de Leuvense onderzoeker Raymond Van Uytven (6): *Publieke latrines waren schaars en velen aarzelden niet om hun gevoeg te doen en te plassen waar het hun uitkwam! Een middel om*

*dit euvel tegen te gaan was op de meest bedreigde muren een heiligenbeeld te schilderen.*⁷

Er bestonden geen verboden daaromtrent en dus ook geen overtredingen. Hoogst zelden werd dan toch iemand beboet, maar als wandaad gold dan het feit dat men een gebouw als symbool van macht ont-eerde. Dat overkwam in 1500 de al bejaarde Bourgondische hoveling Jehan Molinet die *vint espurger sa vesie (blaas) à Gravestien, ung fort chastiau, en pissant dessoubs ung cresteau.*⁸ Ook bij een ander type machtige gebouwen kon dat niet ongestraft. Het spreekwoord ‘Plassen tegen de kerk’ betekent ‘gevaarlijk te werk gaan’. Wel werden er aan sommige kerken, allicht in latere tijden, urinoirs geïnstalleerd. In Gent was dat het geval met de O.L. Vrouw – Sint Pieterskerk.⁹

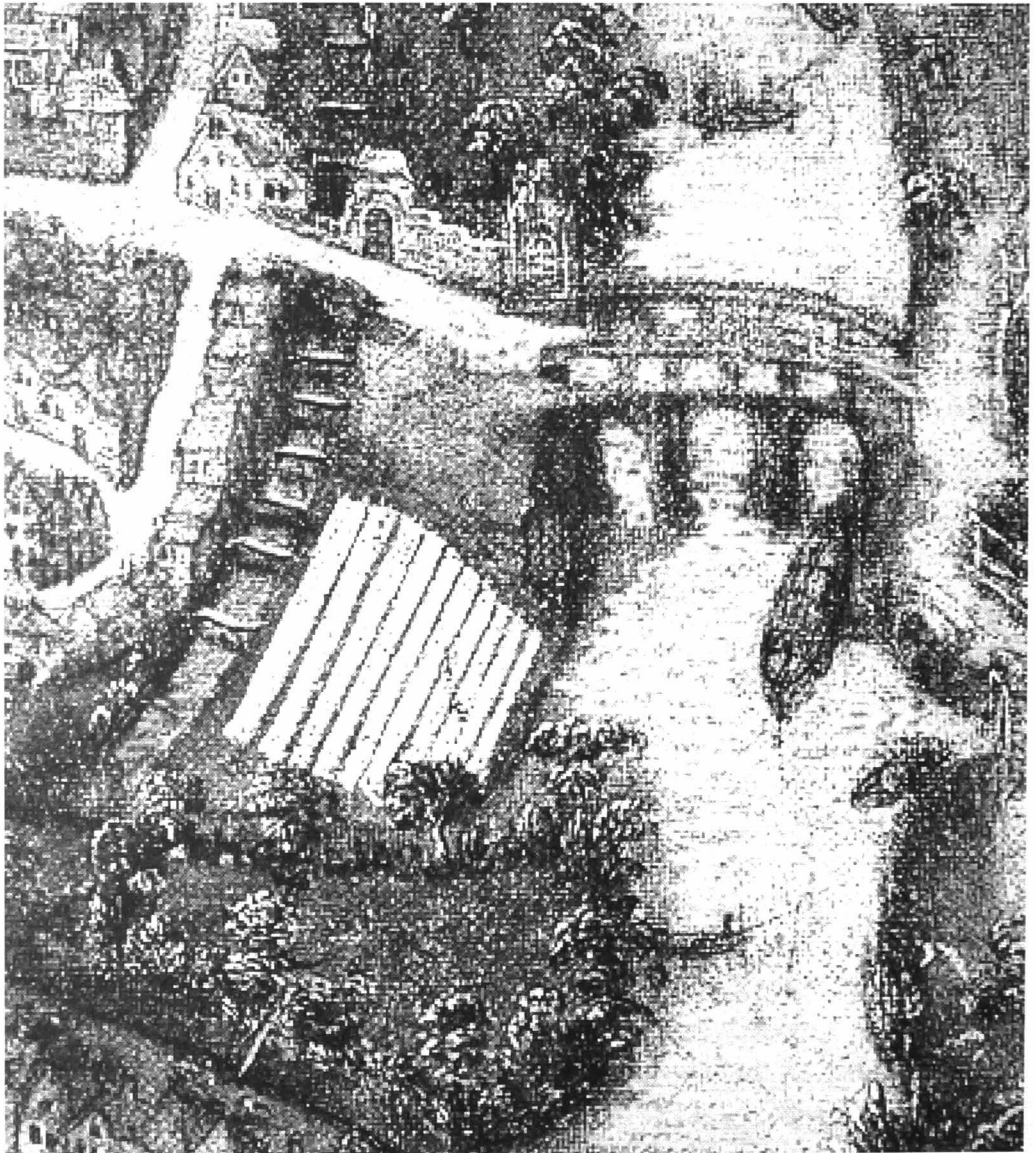
... aan de Minnemeers

Er bestonden wel degelijk betere en minder gevaarlijke mogelijkheden om zich te ontlasten. Gegevens daaromtrent zijn echter schaars. Een enkel uitzonderlijk document brengt ons naar de Gentse Minnemeers, ruim een half millennium geleden.¹⁰ De buren en parochianen van Sint – Jacobs vragen in 1478 aan de Gentse schepenen van de Keure onder meer de toelating tot het *’fonderen, stellene ende makene eene hey-melichyede met twaalf of veertien gaten omme alle manieren van persoonen, mannen ende vrouwen, also wel vremde als insetene daertoe ende up te gaene’.*

Om een en ander te begrijpen moeten we voor ogen houden dat de Minnemeers een speciaal statuut had. Het was een ‘upstal’, een zone die ‘gemeen’ gebleven was, niet verkaveld. Die strekte zich uit aan beide zijden van de weg die naar de toenmalige Minnemeersbrug liep tussen de Leie en de Minnemeersgracht.¹¹ Dat ‘gemeen’ moet niet al te ruim geïnterpreteerd worden. De buren en parochianen benadrukken in 1478 nog eens schriftelijk een al lang geldende regeling die bepaalt dat enkel zij de ruimte mogen gebruiken en dan nog alleen om hun eigen lakens te bleken. Alleen zij mochten er bouwmaterialen opslaan.

Maar daarmee liep het blijkbaar grondig mis. Niet enkel komt Jan en alleman daar goederen opslaan, de plek wordt onbruikbaar als bleekterrein omdat *peerden, coeyen, veerckenen, gansen ende onreyne beesten daghelicx haerlieder voetsele* komen zoeken en daarmee de meersen *onreyne maken*. En daar willen de buren paal en perk aan

stellen, letterlijk. Ze vragen toelating om langs weerszijden van de straat tussen het stenen brugje over de gracht en de Minnemeersbrug over de Leie *met ... mueren afschutten ende sluten moghen met eenen clapheckene up elcke zyde dienende teghen 't uute ende inne ghelooop vanden beesten*. Meer dan waarschijnlijk was de toiletgelegenheid niet overdekt, maar door die muur wellicht wel afgeschermd van de straat.

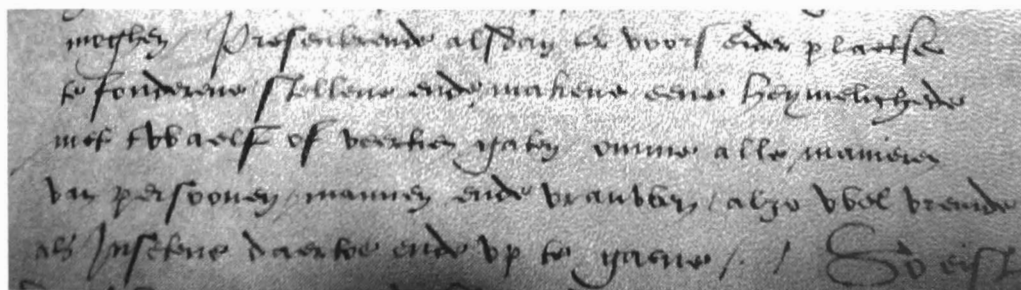

Afb. 1. De Minnemeers met blekend textiel op het zicht op Gent anno 1534 (STAM, detail).

Gemeenschappelijke openbare mestvaalt

Vanouds was er op de Minnemeers een centrale verzamelplaats afgebakend voor de stadsmest die vanuit kleine 'messingen' op de meest diverse plaatsen in de stad naar daar gebracht werd.¹² De uitdrukking 'meest diverse plaatsen' mag je letterlijk nemen. Overal in de stad

werden fecaliën van mens en dier samen met stalstro en oud stro van daken en stroslaapzakken, riet en ander organisch afval verzameld op kleine mesthopen. Dikwijls op de oever van een waterloop, maar er waren er ook elders en op plekken waar je ze niet zou verwachten. Dat je er een had aan de Vlasmarkt (toen de Gentse rundermarkt, met er naast de schaapsmarkt en de varkensmarkt) is begrijpelijk. Ook de *messync* op de Kouter (de 'Peerdekouter') kan er nog mee door. Bij de schepenhuizen (het stadhuis) hoorde een paardenstal, met bijhorende mesthoop, mogen we aannemen.¹³ Overall waren er, bij voorkeur aan steegjes uitmondend op een van de vele waterlopen, op publiek en op privéterrein. De mestvaalten werden in de vele eeuwen dat er nog geen georganiseerde ruimdienst bestond ook gebruikt als tijdelijke opslagplaats voor allerhande afval. Zoals gezegd werden onze steden destijds vrij proper gehouden, maar het stonk er wel, zij het dan ruraal. Vee werd trouwens heel lang midden in de stad gehouden, paarden zelfs tot een heel eind in de 20ste eeuw, tot op het moment dat ze definitief verdreven werden door de auto.

Afb. 2. Het bewuste tekstfragment (SAG reeks 93 nr. 38): *fonderen, stellen ende makene eene heymelichyede met twaelf of veertien gaten omme alle manieren van persoonen, mannen ende vrouwen, also wel vrende als insetene daertoe ende up te gaene.*

Het verzamelpunt aan de Minnemeers was goed gekozen. Het was gelokaliseerd op 'gemene' grond dicht bij het centrum, aan de oever van de Leie van waaruit de mestboten gemakkelijk de Schelde, de Schipgracht en de Lieve, kortom het hele hinterland konden bereiken. De mestvaalt op de Minnemeers kan je dus – alle verhoudingen in acht genomen - op één lijn stellen met de beruchte Cloaca Maxima van het antieke Rome aan de Tiber, al was die laatste wel eerder te vergelijken met een hoofdriolering uitmondend in de rivier.

En hoe kon het ook anders, de 'centrale mesthoop' op de Minnemeers vertoonde neiging om uit te breiden, en ook daarmee waren de buren van Sint – Jacobs niet opgezet. Ze vergaten dan ook niet hun schepenen er op te wijzen *dat men in zelve plecke gheenen messync en*

(mag) *maken breedere of meer dan de principaele plaetse ... van oudts daertoe gheordenneert.*

De heren gingen niet lichtvaardig te werk. Drie schepenen werden afgevaardigd om de toestand ter plaatse te beoordelen, samen met de twee stadserfscheiders (stedelijke bouwmeesters en toezieners op eigendommen). Ze stemden in met al de verzoeken, meer nog, ze bepaalden dat de overtreders een zware boete zouden oplopen: drie pond parisis (60 groten) voor *elc poinct dat men daer teghen dade of in ghebreke ware also dicwile ende menichwarf alst ghebuerde*. Dat bedrag was gelijk aan niet minder dan (ongeveer) tien daglonen van een diender uit het bouwvak.

Op de vele messingen?

Ook al weten we verder niets over het openbaar toilet aan de Minnemeers, we mogen aannemen dat het er kwam. Andere archiefgegevens over gelijkaardige toiletten zijn niet gekend. Was het dan uniek? Waarschijnlijk niet. Ook andere buurtschappen namen misschien gelijkaardige initiatieven die nooit door de schepenen bekrachtigd werden of moesten opgeschreven worden omdat ze op privé domein tot stand kwamen.

8

We weten het echt niet. maar we kunnen toch een mogelijkheid opperen die ons meer waarschijnlijk lijkt dan de al of niet beschilderde muren van Van Uytven. Men kon toch overal in de stad gebruik maken van de open mesthopen, ook voor de 'grote boodschap'. Op het Franse platteland deed men dat tot ver in de 20ste eeuw. Waarom niet, eigenlijk? Best mogelijk dat de vele straatdekenijen (buurtschappen) daarbij voor wat comfort zorgden ter plekke: een zitmogelijkheid onder de vorm van een horizontale balk zoals er eeuwenlang geconstrueerd werden boven gemakputten of gemakgrachten (*fosses d'aisance*) in soldatenkampementen.¹⁴ Of misschien wel hier en daar super luxueus, zoals aan de Gentse Minnemeers: een plank boven de mestvaalt met een of meerdere gaten, en wat verder nodig was binnen handbereik: geen toiletrol maar stro, bladeren of mos.

Ook moeten we ons realiseren dat grote oppervlakten binnen de stadsvesten nog agrarisch waren. Uitgestrekte laaggelegen zones in het westen, noorden en zuiden van Gent waren overstromingsgebieden die eeuwenlang gebruikt werden als meersen. Je had er grachten

en dammen (dijken) waar je in of achter enigszins kon schuilen.¹⁵ En verder waren er natuurlijk nog de vele steegjes en 'steeghers' (watertrappen) her en der in de stad. De professionele mestrappers haalden niet enkel paardenvijgen op, mogen we aannemen.¹⁶ De huidige Gentse Stadhuissteeg heette vroeger Pitsteeg omdat ze leidde naar Te Putte (oudste woordvorm Te Pitte) en vanzelfsprekend werd dat de Pissteeg in het gewone taalgebruik.¹⁷ Tot voor enkele decennia was het Hazewindsteegje tussen de Graslei en de Korenmarkt berucht op dat gebied. Andere steegjes die voor dergelijk gebruik uiterst geschikt waren, werden al decennialang afgesloten, maar bij die steeg was dat enkel tijdens de Gentse Feesten het geval. Wanneer het de spuigaten dreigde uit te lopen, inderdaad.

Afb. 3. Net iets beter dan aan de Minnemeers in de jaren 1470: toiletten van de cité Vera Paz in het Sasseblindeken tussen de Voormuide en de Sassekaai in 1933 (collectie beluiken Roger Moreau, Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Noten

- ¹ Vooral in Corbin, A., *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social. XVIIIe –XIXe siècles*, s.l., Aubier Montaigne, 1982, pp. 335. Vertaald als *Pestdamp en bloesemgeur. Een geschiedenis van de reuk*, Nijmegen, 1999, 2de druk, pp. 382.
- ² Devriese, L., De oude Vlaamse stad onwaarschijnlijk proper dank zij de landbouw. In: *Van Mensen en Dingen*, Gent, 2012, jg. 10 nr. 1, p. 76-96.
- ³ Lamarcq, D., *Het latrinaire gebeuren*, Gent, 1993, pp. 308.
- ⁴ Janssen, G.E.M., Koloski-Ostrow, A. O., Moormann, E. M. (red.): *Roman toilets: their archaeology and cultural history*, Leuven, 2011.
- ⁵ Van Doorne, G., *Omtrent het Gravensteen in Gent*, Brussel, 1992, p. 11; Lamarcq, D., 1993, p. 53.
- ⁶ Lievois, D., Op bezoek bij de hertogen van Bourgondië. In: Laleman, M.C. (red.), *Het prinselijk Hof ten Walle*, Gent, 2000, p. 186 -198.
- ⁷ Van Uytven, R., *De zinnelijke middeleeuwen*, Leuven, 1998, p. 196.
- ⁸ Lievois, D., Openbare zedenschennis bij het doopfeest van Karel van Habsburg. In: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 2002, jg. 32 nr. 3, p. 134-135.
- ⁹ Zie bijgaand artikel in dit tijdschrift (Devriese, L., Openbare toiletten in Gent 1850 – 2014).
- ¹⁰ Stadsarchief Gent (SAG) reeks 93 nr. 38, f. 249v -251v. De klachten en voorstellen werden meer dan een halve eeuw na 1478 overgeschreven bij de 'ordonnantien politique', verzameld in een fors boekdeel. Vijf van de zeven aanvragers kunnen we lokaliseren als huiseigenaars in de Waterwijk: Willem van Nieuwenhuus (aan het brugje over de Minnemeersgracht), Claes Burc (aan de Oudevest), Jan de Muldere (in de Sint-Katelijnestraat, Jan de Bake (aan de Oudevest en in de Sint-Katelijnestraat) en Jan Hautrape (in de Sint-Katelijnestraat en in de Gelukstraat). Hun namen staan vermeld in de stadscijnsboeken, SAG reeks 152 nr. 7, f. 10, 10v, 13, 15v, 17, 23v en 26; van sommigen onder hen ook in het daarop volgende boek reeks 152 nr. 8. Allen in de Waterwijk waarin ook de Minnemeers gesitueerd is.

- ¹¹ De brug lag destijds ongeveer in het verlengde van de huidige Goudstraat meer stroomopwaarts dan nu (Devriese, L., *De Gentse Waterwijk. De Stad verkavelt het terrein. In: Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, 1998, jg. 22 nr. 4, p. 22-39).
- ¹² Devriese, L., 2012, p. 82; Floin, A., *Niet-industriële milieuhinder te Gent in de zeventiende eeuw*. Ugent scriptie, 1996-1997, pp. 102; SAG, Nota's straten, Minnemeers.
- ¹³ Mestvaalt op de Kouter in 1449-1450 in SAG, reeks 400 nr. 17, f. 161v.; 'in der scepenen huus ende peertstal' in SAG reeks 400 nr. 16.
- ¹⁴ Dekkers, M., *De kleine verlossing of de lust van het ontlasten*, Amsterdam, 2014, p. 64.
- ¹⁵ Ook andere Vlaamse en Brabantse steden hadden grote agrarische zones binnen hun vesten. De 17de-eeuwse militaire kaarten van de stedelijke bebouwing door J. van Deventer geven daarvan een goed idee. Zie de vergelijking van Gent met andere steden in Coene, A., De. Raedt, M., *Kaarten van Gent / plannen voor Gent*, 2011, p. 34-39.
- ¹⁶ Devriese, L., Mestramer van stiel. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2005, jg. 34, p. 338-339
- ¹⁷ Gysseling, M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 68.

OPENBARE TOILETTEN IN GENT (1850 – 2014). LANG NIET ZO VANZELFSPREKEND VOOR IEDEREEN

Luc Devriese

Samenvatting

Nadat de mesthopen uit de steden verdwenen waren bleef er in de 19de eeuw voor de mannen niets anders over dan gebruik te maken van de 'cour' of 'koer' van een van de talrijke cafés. Over de vrouwen werd gezwegen. Zij hoorden immers niet thuis in de publieke ruimte. Mannen plasten natuurlijk ook hier en daar tegen bomen en muren, maar in het kader van een algemeen hygiëne - offensief dat snel na de tweede cholera epidemie (1849) op gang kwam, werd daar tegen ingegaan. De Stad bekostigde en onderhield voortaan publieke urinoirs in open lucht. Die waren exclusief voor mannelijk plasgebruik en dat bleef zo tot het einde van de vorige eeuw. Pas omstreeks 1985 bracht het overweldigende succes van de Gentse Feesten (met bijhorende overlast) de problematische publieke toiletvoorzieningen in de media. Na enkele schuchtere pogingen kwam er in het eerste decennium van deze eeuw fors verbetering in de publieke faciliteiten met aandacht voor de behoeften van vrouwen en meteen ook voor de 'grote boodschap' van de mannen, hier en daar zelfs voor rolstoelgebruikers, baby's en tenslotte ook honden. Voor deze laatste brachten de hondentoiletten soelaas. Die werden al meteen na de introductie in 1998 een onverwacht succes. Hoewel het hier beschrevene enkel de Gentse situatie betreft en de twee keerpunten, de cholera epidemie en de Gentse Feesten, zelfs zeer sterk verbonden zijn met de geschiedenis van deze stad, kenden andere steden een analoge evolutie, mogen we aannemen.

Inleiding

We zagen het al in bijgaand artikel. De burens van de Minnemeers wensten in de jaren 1400 met de bouw van een gemeenschappelijk toilet aan de natuurlijke behoeften van iedereen tegemoet te komen: van *alle manieren van personen, mannen ende vrouwen also wel vremde als insetene*. De achterliggende reden was verre van altruïstisch: ze wilden hun gemeenschappelijke bleekweide schoonhouden. Maar toch: wat ze deden lijkt wel revolutionair. Voor de vrouwen in deze 21ste eeuw (derde millennium na Christus!) is de mogelijkheid om zich vrijelijk te ontlasten van de vaste en vloeibare overschotproducten van hun voedsel- en drankinname immers nog steeds geen evidentie in de steden en bebouwde kommen. De 19de-eeuwse stadsbewoners waren er in tijden van toenemende preutsheid, de beruchte Victoriaanse mentaliteit, slechter aan toe dan hun voorouders. In het taalgebruik blijft dat doorwerken. Het blijft vaag of omzwachteld, soms creatief. Wat te denken van, bijvoorbeeld, een Engelse Ladies Powdering Room?

Naar mesthopen, ooit alomtegenwoordig in de stad zoals beschreven in bijgaand artikel, moesten de 19de-eeuwse stedelingen niet gaan zoeken. Die waren uit het stadsbeeld verdwenen. In de publieke ruimte was er voor hen minder comfort, zeg maar minder gemak dan voor de middeleeuwen. Het 'gemak' of 'aysement', een veelbetekenende term!

Het zou nog even duren vooraleer er publieke urinoirs (voor mannen) geïnstalleerd werden op stadskosten en het zou nog langer duren alvorens er faciliteiten kwamen voor vrouwen en trouwens ook voor mannen met een 'grote boodschap'. Een experimenteel onding als de 'plastuit' voor vrouwen kende geen succes. Pas in de allerlaatste jaren is in de situatie van speciaal de vrouwen echt verbetering gekomen. Hoe dat tot stand kwam, wordt in deze tweede bijdrage beschreven aan de hand van de situatie in de stad Gent als casus.

Na de cholera-epidemie van 1849: eerste maatregelen

Pas met de vreselijke cholera epidemie van 1849, met officieel 4811 gevallen en 2224 doden in Gent, schoten de geesten wakker¹. Nog datzelfde jaar werd in de gemeenteraad van 5 december een uitgebreid commissierapport over de hygiëne in de stad besproken waarin onder andere geklaagd wordt over *les urines dont les passants souillent journellement les trottoirs et le bas des édifices publics ou particuliers* (de urine waarmee de passanten dagelijks voetpaden en onderkanten van publieke en privé gebouwen bevuilden). Dat was beslist onwelriekend maar stelde eigenlijk geen gezondheidsprobleem². Toch waren de eerste stedelijke toiletinitiatieven ingegeven door de zorg om

de volksgezondheid, om wat de openbare hygiëne genoemd werd. De overheid moest er zich mee bemoeien. De gezondheid van iedereen, zelfs het voortbestaan van de bevolking, kwam immers in het gedrang. Al zouden de toen voorgestelde maatregelen de door fecaal verontreinigd drinkwater overgedragen cholera niet verhelpen (wat men toen nog niet wist), er was een mentaliteitsomslag tot stand gekomen, product van de toenemende medicalisering van de maatschappij³. Voortaan zou het stedelijk bestuur niet enkel reglementeren, het zou ook faciliteiten tot stand brengen... en bekostigen.

De eerste concrete maatregel gold, zeer begrijpelijk voor een stad als Gent, de door de ziekte zwaar getroffen arme beluikbewoners. In 1850 (2 augustus) werd een veelomvattend beluikenreglement in de gemeenteraad aangenomen met verplichting tot de bouw van urinoirs en latrines (zie afb. Sasseblindeken in bijgaand artikel over middeleeuwse toiletten). Dat waren wel nog geen publieke toiletten - de eigenaars moesten ze trouwens bekostigen - maar in de gemeenteraad van 4 januari 1851 deelde schepen De Pauw mee dat rekening houdend met de beschikbare kredieten publieke urinoirs geplaatst zullen worden⁴. Daarmee zou het voorzienige stadsbestuur meteen ook verlichting brengen voor de 'kleine commissie', die van de mannen wel te verstaan.

Wanneer dat realiteit werd, weten we niet. Vermoedelijk gebeurde dat nog niet meteen. Pas in 1874 verscheen een reglementering die verbood *op de openbare weg te wateren uitgenomen in de pisbakken die er zich op bevinden*. Een tweede artikel verplichtte de koffiehuishouders, herbergiers en dranksluizers *ten hunnen huize pisbakken te hebben en deze in volkomen reinheid te houden ten dienste der personen die hunne huizen bezoeken*⁵. Eigenaardig genoeg werd pas vanaf 2005 naast wild plassen ook 'wildontlasten' verboden. Een dergelijk amendement van het college op het stedelijk reglement werd toen, volgens een krantenberichtje daarover, 'met hilariteit' goedgekeurd in de gemeenteraad⁶.

In andere steden verliep dat enigszins anders. Zo telde Brugge al vóór 1849 dertig openbare urinoirs, maar dat was uitzonderlijk. Lamarcq schetst in zijn 'Het Latrinaire Gebeuren' de soms erg verschillende toestanden in Belgische en Europese steden en hij komt tot de conclusie dat de publieke urinoirs na 1850 fel in aantal toenamen tot aan de eerste wereldoorlog met een piek omstreeks 1900. Nadien verminderden ze weer in aantallen, samen met de zorg die er aan besteed werd. Hoofdmotief was bekommernis om de hygiëne⁷. Van ook door vrouwen of voor defecatie bruikbare voorzieningen was niet of nauwelijks sprake.

Vrouwen horen niet thuis in de publieke ruimte

Over de 'grote boodschap' werd nog steeds in alle talen gezwegen. Het was alsof die niet bestond. Maar ook om te plassen moesten de mannen op veel plaatsen noodgedwongen op café, met alle gevolgen van dien (je moet toch ook iets drinken...) De vrouwen bleven buiten beeld. De volkswomen uit de citeetjes maalden er niet om. Die namen op straat plaats boven de 'grebbe' of de rioolrichel, tilden hun wijde rokken min of meer op en lieten de natuur zijn (haar?) vrije loop. Dat was toch iets wat enkel het soms nogal speciale volkje uit de citeetjes aandurfde. Nadat een dergelijke familie vanuit een Gents be-
luik in de jaren 1950 naar het West- Vlaamse dorp Pittem verhuisde, veroorzaakte een inwonend oud meetje enige beroering omdat ze zo te werk ging in de deftige Statiestraat, zo maar ongegeneerd en bij klaarlichte dag⁸.

Geen denken aan dat dames en juffrouwen zo iets zouden doen. En ze mochten ook niet zomaar een herberg binnenstappen zonder in opspraak te komen. Els De Vos en drie vrouwelijke medeauteurs schetsen aan de hand van de beschikbare literatuur de achterliggende redenen in een breed maatschappelijk kader als volgt: staat, politiek, macht, recht, wetenschap, sport en cultuur in het algemeen, de hele openbare sfeer werd beschouwd als een mannenwereld. De vrouwen werden geassocieerd met hard en huis. Ze hoorden niet thuis in de publieke ruimte, ook niet in de West - Europese. Vandaar ook de notie 'publieke vrouw', synoniem van prostituee. Die opvatting werkt onbewust nog steeds door ook bij de stedse autochtonen die menen daaraan al lang voorbij te zijn⁹.

Gentse Feesten als katalysator, met de jaren 1984 – 1986 als keerpunt

Dat de publieke ontlastingsnood in de actualiteit kwam was vooral te danken aan de Gentse Feesten, waar de eerste mobiele toiletten meteen te kampen hadden met lange, vrijwel exclusief vrouwelijke wachtrijen. Telkens opnieuw kwam dat uitgebreid in de media. *Wie drinkt moet ook plassen* zo werd het paginabreed uitgesmeerd in de krant: *Een onfris verhaal. Sint-Jacobs zal weer dagenlang stinken omdat mensen vaten zijn die met enige vertraging communicerend werken* (fysiologisch onjuist... maar kom). *Wat er van boven te veel ingegoten wordt moet er na verloop van tijd van onderen weer uit en dat schept problemen die zo oud zijn als de Feesten zelf. En het is op voorhand zeker: ook dit jaar loopt het weer uit de hand, of zeg maar uit de blaas.*¹⁰

In 1985 ontwierp creatieveling Paul De Braeckeleer met de VZW De Muur speciaal voor de Feesten de Pistron. Dat was een urinoir in de vorm van een reusachtige fruitpers, door de ribbels ingedeeld in vakjes die plaats boden

aan telkens één pisser en er bovenop een even grote ronddraaiende halve citroen. Binnenin zat een vernuftig sproeimechanisme gemaakt van een oude wasmachine dat de boel proper en welriekend hield. Maar eens te meer werden alleen de mannen bediend. We laten de maker aan het woord:

Ik heb trouwens toen ook de vrouwenbeweging tegen mij gehad. Omdat de Pistron enkel voor mannen was. Wij hebben ons toen verkleed als toreador en hielden een rood doek voor de vrouwen die zich installeerden. Toen ze neer gingen zitten, riepen we dan natuurlijk Olé! en trokken het doek weg. Dat heeft dus niet lang geduurd.

Afb. 1. Afsluitbaar toilet aan de Heuvelpoort. Krantenfoto en bericht uit 1986 (De Gentenaar – Het Nieuwsblad).

Maar toch, de situatie begon te veranderen. De jaren 1984-1986 vormden een keerpunt. In 1986 werd het aanbod verrijkt met een relatief goedkope nieuwheid die vanuit Frankrijk was overgewaaid: twee piepkleine afsluitbare, kotjes, ovaal van vorm met zelfreinigend toilet, een aan de Heuvelpoort, een aan de Dampoort. Onder een foto (afb. 1) en de titel 'Eindelijk ook voor dames' ving de krantentekst aan met (we citeren) *De mannen doen het al van oudsher tegen bomen en palen, en toch zijn ook de meeste openbare toiletten alleen voor hen bestemd. Typisch voor een mannenmaatschappij*¹. Je moest er 5, later 10 frank instoppen. Initiatiefnemer en eigenaar van deze 'sanisettes' was de MIGV, voorloper van De Lijn. Ze waren in de eerste plaats bedoeld voor haar chauffeurs. Ondanks de eigentijdse vormgeving werd dit

(volgens de krant) ‘wonder van spitstechnologie’ uiteindelijk geen succes. In 1999 waren in Gent nog altijd maar drie van die gestileerde ovale dozen te zien. Die aan de Heuvelpoort en Begijnhoflaan haalden gemiddeld slechts zeventig bezoekers per maand, aan de Dampoort amper een honderdtal¹². Midas Dekkers legt uit waarom: de nood aan geborgenheid (thigmofilie) komt in conflict met de vrees voor opsluiting (claustrofobie)¹³.

Een overzicht van de toestand in 1988

In een zeer informatief artikel van Ann Vangeem uit 1988 in het advertentieblaadje *Gazet van Gent* vinden we de toestand van zo’n 25 jaar geleden beeldend beschreven¹⁴. Jarenlang was er in Gent slecht één enkel stedelijk semi-openbaar toilet geschikt voor vrouwen en voor grote mannenboodschappen. Dat was gevestigd onder de Lakenhalle naast de zogezegde Raadskelder. Daar was een toilet, oorspronkelijk ten behoeve van een daarin gevestigd restaurant, na het verdwijnen ervan omgevormd tot openbaar toiletten. Niet toevallig daar: deze stadseigendom uitgebaat door particulieren was in het bijzonder voor de toeristen bedoeld die met heelder busladingen in het centrum arriveerden. Dat functioneerde naar behoren tot het in 2013 toen het vervangen werd door glimmend nieuwe accommodatie bij de Stadshal aan het Gouden Leeuwpleintje.

17

En voor de rest waren er schijnbaar enkel de mannenurinoirs. De (gelegenheids-?)journaliste stelde een Top Tien op: voor de heidenen; tegen de Sint-Pieterskerk; voor de muziek liefhebbers: op de Kuiperskaai; voor de wispelturigen bij de NTG (niet minder dan zeven porseleinen bakbeesten naast elkaar); voor de toeristen: onder de Sint-Michielsbrug (met zicht op de monumentale torenrij... of op de schoentippen, naar keuze); voor de hongerige: de Oude Beestenmarkt (achter een frietkot: met wat timing kan je de wachttijd inkorten); voor de slimmerds: in het station Dampoort (heel proper en toch gratis, zonder WC madam) en voor de groene jongens: in het Zuidpark aan de Callierlaan (nauwelijks te vinden tussen fraai groen). Voor de groene jongens... jongens? Jawel, het waren allemaal klassieke pissijnen. Met de publieke urinoirs kwam men nog maar aan het ene deel van de behoeften tegemoet en dan nog enkel die van de mannelijke helft van de bevolking.

Op weg naar verbetering (1986 – 2004)

Een volgende episode werd ook weer in gang getrokken door creatievelingen van artistieke snit. We kunnen hun verhaal in de kranten volgen. Nadat in 1991 academiëstudenten betrappt werden op het beschilderen van het urinoir

aan de Kuiperskaai, gooide men het op een akkoordje. Ze moesten de oorspronkelijke lelijke grauwgrijze toestand niet herstellen, wel integendeel: ze mochten samen met collega's ook andere dergelijke bouwsels beschilderen. Die zouden daarmee minder te lijden hebben onder afschuwelijke wilde graffiti, zo hoopte men¹⁵. Dat lukte slechts gedeeltelijk, maar de urinoirs klommen toch een graadje hoger in de waarderingsschaal van de goegemeente.

In 1999 konden de mannelijke Gentenaars en hun bezoekers nog steeds slechts over een 30 tot 40, soms fraai beschilderde urinoirs in open lucht beschikken. In 2001 stelde de bevoegde schepen verbetering in het vooruitzicht. Naast de toen 42 bestaande openbare toiletten zouden er een dertigtal nieuwe bijkomen. Belangrijk was dat men bij geplande nieuwe bouwwerken op geschikte plaatsen, bij restauraties zoals die van het Vleeshuis en bij aanleg van pleinen en parkings stelselmatig degelijke toiletgelegenheid zou voorzien. Op sommige hoog-risicoplekken zoals in de Belgradostraat werden anti-wildplas constructies aangebracht: schuine platen sturen de stralen terug naar afzender¹⁶.

'Plassen met klasse' (2004): van lang verzwegen tot in de publiciteit

18

Eigenlijk waren er aldoor nog wel meer gelegenheden, maar je moest ze kennen. Je moest er op gewezen worden. Het lijkt er op dat de toiletplekken uit de publiciteit gehouden werden.

Ze werden verzwegen! Allemaal samen hadden vooral de afsluitbare WC's nog steeds weinig succes. België had geen straattoiletcultuur, zo heette het¹⁷. De remedie lag nochtans voor de hand: er moet voldoende communicatie zijn als je zo'n initiatieven neemt. De openbare toiletmogelijkheden waren amper gekend¹⁸. Misplaatste pudeur hield ze uit de publiciteit.

Vooraf aan dat laatste kwam in 2003 -2005 verandering, getuige het hierbij afgebeelde foldertje 'Plassen met klasse' uit die jaren. Dit fraai, piepklein drukwerkje (afb. 2 en 3) lijst meer dan 100 plaspunten op, van A (Administratief Centrum) tot Z (zwembaden)¹⁹. De meeste van die gelegenheden zijn toiletten in openbare gebouwen. Die waren en zijn er nog altijd sowieso. Zonder extra kosten konden ze toegankelijk gemaakt worden voor de passanten. Nadeel natuurlijk is dat je er enkel terecht kan met je al dan niet dringende boodschap tijdens de openingsuren.

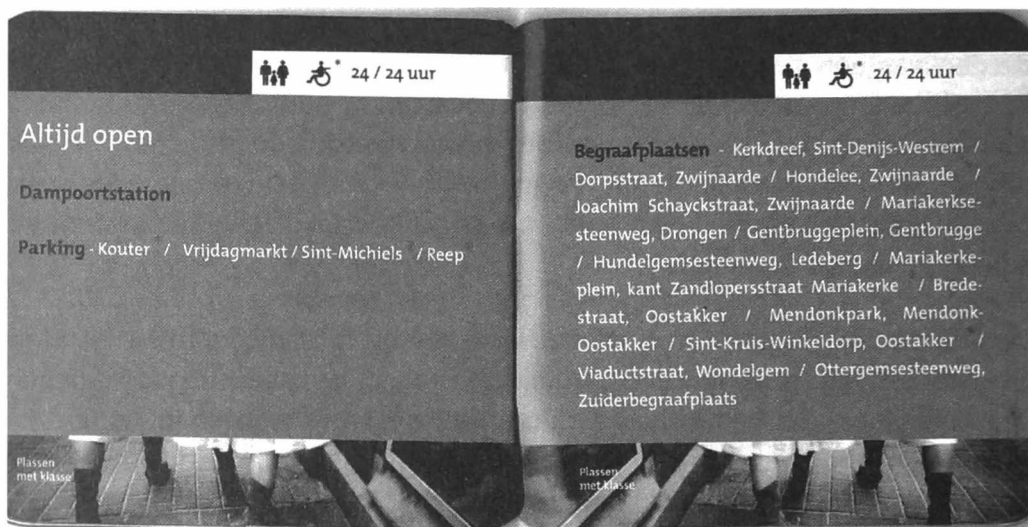
Maar wat zien we in dat zelfde foldertje? De toiletten van het Dampoortstation en van de parkeergarages zijn 24 uur op 24 open en... vooral die van (bijna) alle begraafplaatsen: een lange lijst van permanent open en voor ie-

dereen toegankelijke toiletten. Blijkbaar zijn die toiletten op kerkhoven onderdeel van een vaste traditie. Je hebt ze hier en daar ook in de plattelandsdorpen, zelfs in deze waar je nog een echt kerkhof hebt: een begraafplaats rond de kerk. Zo bv. in Zaffelare. In dorp en stad werden de grote porseleinen of arduinen pisbakken in de 19de eeuw trouwens niet zelden tegen kerkmuren geplaatst (afb. 4). Blijkbaar hadden vooral (mannelijke) kerkgangers nood aan dergelijke commoditeiten.

De titel van het foldertje was ook de naam van het project waarmee de Stad Gent in 2004 de prijs van een wedstrijd 'Thuis in de stad' van de Vlaamse overheid won²⁰. Die geldprijs zou meteen geïnvesteerd worden in nieuwe installaties. Een opsteker, al vertegenwoordigde het bedrag slechts ongeveer een tiende van wat de Stad in die tijd aan publiek sanitair uitgaf. Er kwamen nieuwe fris ogende constructies uit inox, aluminium, kunststof en glas in opvallende locaties met zonnepaneeltje, efficiënte geurafsnijding en goed onderhoud (afb. 4).

Afb. 2. Stedelijke mini – brochure 'Plassen met klasse' (ongedateerd, vermoedelijk 1985).

Afb. 3. Lijst met voor iedereen toegankelijke, permanent open gelegenheden ca. 1985 in de brochure 'Plassen met Klasse' (zie afb. 2). Vooral een lange reeks begraafplaatsen!

Op stadsplanborden worden ze goed zichtbaar gemaakt met pictogrammen in verschillende kleuren²¹. Paars betekent zeven dagen op zeven open! En uiteraard vind je ze ook via het internet. En klap op de vuurpijl: de Stad begon er publiciteit mee te maken. Het foldertje citeert fier uit de krant De Standaard (2005): *Gent is de plasvriendelijkste stad*.

En nog altijd de vrouw... laat haar zitten!

Het bleef een mannenzaak. Pas aan het begin van deze eeuw zou daar verandering in komen. Filosoof Koen Raes schreef in 2002 een artikel getiteld 'Over de discriminatie van de vrouwelijke plas'²². Publieksacties werden in gang getrokken. Nadat de aandacht al eerder getrokken werd op de abominabele situatie op gebied van publieke toiletten voor vrouwen in de courante dagelijkse praktijk en tijdens de Gentse Feesten (vanaf 2006) in het bijzonder, richtte de vzw Plasactie met als voorvechtster en boegbeeld Baharak Bashar Fatemeh in 2007 de aandacht ook op de horecazaken (afb. 5). Die waren volgens het hoger geciteerde gemeentelijk reglement uit 1874 nog steeds verplicht te voorzien in urinoirs voor iedereen die er wilde gebruik van maken. Nu werden ze aangemoedigd het 'vrouwelijk' aandeel van hun voorzieningen, nog steeds slechts één derde van het totaal, uit te breiden²³.

Afb. 4. Drongensesteenweg (foto 2014). Modern urinoir aan de Sint-Jan-Baptistkerk. In de kerkmuur zijn nog de sporen te zien van de oude weggebroken pisbakken. Die werden wel meer tegen kerkmuren geplaatst. Blijkbaar hadden (mannelijke) kerkgangers daar nood aan. Bemerkt het zonnepaneeltje bovenaan.

En opnieuw waren de Gentse Feesten daar. In 2011 daagde Baharak Bashar de Stad voor de rechter omdat er 200 gratis mannentoiletten waren tegen slechts 16 voor vrouwen (afb. 6) ²⁴. Aan zin voor initiatief en inventiviteit ontbrak het niet. Er was de 'wereldtoilettag' (in samenwerking met de vereniging Urobelt die de belangen van mensen met urologische problemen behandelt) en slogans zoals 'Leg mijn blaas het zwijgen niet op!' en 'Laat haar zitten'.

Eerlijkheidshalve moet hieraan toegevoegd worden dat installatie en onderhoud van permanent toegankelijke overdekte inrichtingen met afsluitbare toiletzittingen (M of V of M / V) geen eenvoudige en goedkope zaak is. Dergelijke gelegenheden zijn gevoelig voor bevuiling en schade: kots van ladderzatte gebruikers, aanwezigheid van versufte clochards...

De vrouwelijke behoeften waren overigens aldoor niet het enige pijnpunt. Op werven en in werkplaatsen moesten er voldoende toiletten zijn: 1 per 25 mannen; 1 per 15 vrouwen, proper bovendien. Vakbondsinitiatieven waren nodig om daarin te voorzien²⁵. De blauwe metalen toilethokjes op bouwwer-

LAAT HAAR ZITTEN

Afb. 5. Laat haar zitten. Actie om in horecazaken ook vrouwentoiletten te voorzien (Stadsmagazine Gent, 2011).

ven en bij straatwerken, Dixie en andere, zijn ons intussen vertrouwd.

Waf! Waf! Waf!

En dan waren en zijn er nog altijd onze keffende of blaffende viervoetige huisgenoten die ons op ergerlijke wijze vertrouwd maakten, niet enkel met het Hollandse woord 'drol', meestal te gebruiken in de meervoudsvorm 'drollen', maar ook met de Hollandse betekenis van het woord 'poep'. Ook honden en hondjes zijn legitieme gebruikers van de openbare ruimte, maar ze kunnen ons daarin heel wat overlast bezorgen²⁶. Hondenpoep op de stoep was jarenlang een van de grootste ergernissen voor de Gentse bevolking. Een overheidsenquête reveleerde dat dit probleem door de mensen als meer prangend ervaren werd dan verkeersagressie, diefstal of geweld. Kleine oorzaken, grote gevolgen. 'Poep op de stoep, haat in de straat' titelde een krant. Vandaar ook dat volgens het politiereglement van 1998 enkel hondenpoep niet op straat mag. Van andere huisdieren rept het niet.

Ludieke acties zoals de drollen tooien met kaasvlaggetjes haalden weinig of niets uit. Idem dito voor allerhande folders en affiches. Een gemotoriseerde drollenzuiger kon enkel het ergste verhelpen. Men wilde honden in winkelwandelstraten verbieden, maar geen beest dat er aan denkt zijn kak op te

Plasactie daagt Stad Gent voor rechter

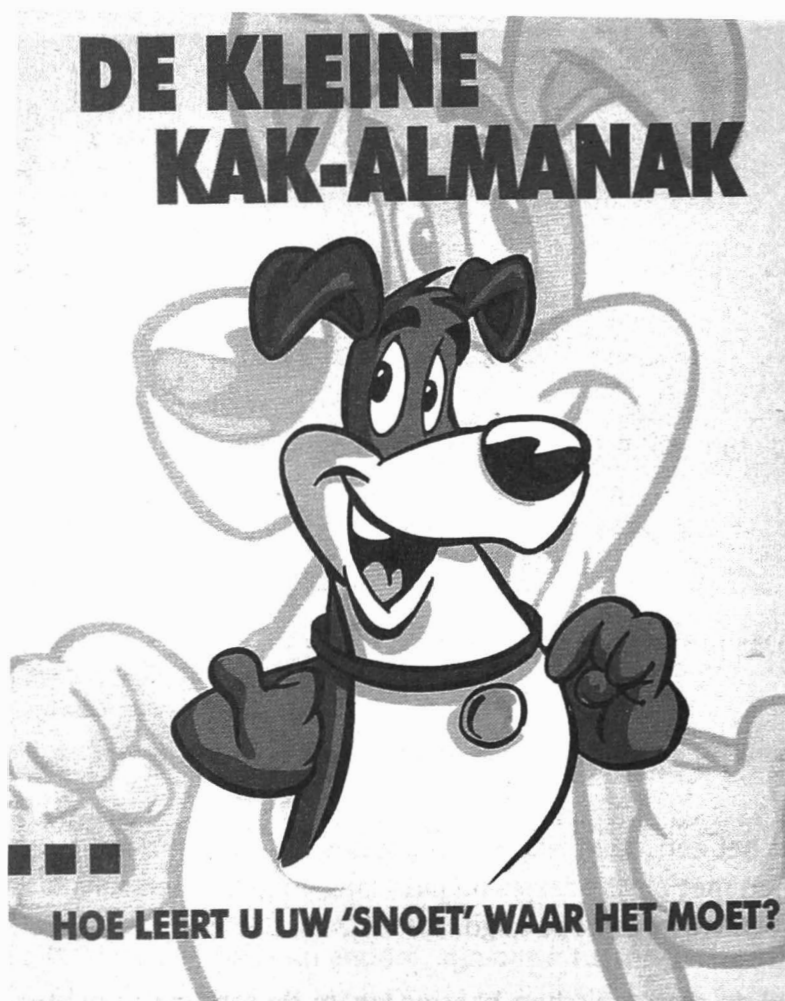
Afb. 6. Bashar Baharak windt er geen doekjes om ... (Gentse Feesten 2011, Het Nieuwsblad).

houden als het een agent ziet. En de baasjes, tja... al werd het gebod de boel op te ruimen met plastic zakjes na jarenlang volgehouden sensibilisering uiteindelijk toch vrij goed opgevolgd.

Voor zowel de dieren als hun baasjes kwam de redding er echter vooral in de vorm van speciale hondentoiletten, naar Nederlands voorbeeld (afb. 7 en 8). Die werden een onverhoopt succes. De beestjes trekken er desnoods hun bazen naar toe: 'Snoet weet waar het moet' was de slogan. Eigenlijk moet dat zijn 'Snoet ruikt waar het moet'. Honden, van groot tot klein alle afstammelingen van de in roedels levende wolven, doen nu eenmaal niets liever dan plaatsen opzoeken waar een soortgenoot iets geurigs achterliet. Daar willen zij dat ook doen en waar er meerdere iets nalieten, daar willen ze nog het allerliefst naar toe. Een belangrijk stuk van hun onderlinge communicatie is gebaseerd op hun fantastisch ontwikkeld reukvermogen.

Er was al in 1975 sprake van hondentoiletten maar het duurde nog tot 1998 - 1999 voor die er werkelijk kwamen. De Rabotbuurt gevolgd door de Bloemekeswijk en de Brugse Poort kregen toen achttien met paaltjes omheinde perkjes, gevuld met gemalen dolomietsteen en voorzien van een toepasselijk bord. Dit weinig spectaculair initiatief deed heel wat om de levenskwaliteit

in de stad te verhogen. 'Voor de start van het project telden we 24000 drollen op straat, zes jaar later nog slechts 900', zo wist de verantwoordelijke ambtenaar in 2005 te vertellen. Ook als die cijfers met een korreltje zout te

Afb. 7. Stedelijke brochure (ongedateerd).

nemen zijn, geven ze toch de grootte - orde aan. De Stad kreeg er zeer terecht de internationale 'Pets in cities award 2001'voor. Het aantal toiletten werd uitgebreid tot ongeveer 150. Heel belangrijk voor het succes van het systeem is het onderhoud, zes dagen op zeven. De zeer verdienstelijke mensen die dat doen hebben er behoorlijk wat werk mee. In 2005 ruimden ze al meer dan 1000 drollen per dag op. De 12.000 honden die Gent naar schatting toen telde, produceren jaarlijks zo'n 20.000 kg poep.

Slot

De meeste openbare toiletten zijn anno 2014 nog altijd plaspunten voor mannen. Maar de stedelijke website beroemt zich er op dat er nu meer dan honderd toiletten ook toegankelijk voor vrouw en kind zijn over het hele Gentse grondgebied samen. Daar moet je wel een hele serie openbare gebouwen bijnemen die vanzelfsprekend enkel tijdens de openingsuren toegankelijk zijn.

Bronnen en literatuur

Naast de in voetnoten aangehaalde werken, de knipsel- en documentatieverzameling over openbare toiletten in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg, Vliegende Bladen Gent, afd. Bebouwing - In het straatbeeld. Over honden: ibidem in de afd. Milieu, Plant, Dier – Honden.

Afb. 8. Aan de Visserij (foto 2014).

Noten

- 1) Samengevat bij Steels, M., Gent in 1849, het jaar van de cholera. In *Ghendtsche Tydinghen*, 1956, jg. 5, p. 102-115.
- 2) Bezoedeling van drinkwater door feces lag aan de basis van de cholera-epidemieën. De oplossing kwam er door de aanvoer van gecontroleerd drinkwater en de aanleg van een goed beheerd net van drinkwaterleidingen (Devriese, L., Waterlopen medisch – bacteriologisch bekeken. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2013, jg. 42, p. 211-221).
- 3) Velle, K., *De nieuwe biechtvaders. Sociale geschiedenis van de arts in België*, Leuven, 1991.
- 4) *Gemeentebld Stad Gent*, 1851.
- 5) 'Reglement op de pisbakken' van 13 januari 1874 (Dryoel, K., Ville de Gand. *Reglements de police avec le texte Flamand*, Gent, 1883, p. 145).
- 6) VDS. Naast wildplassen ook wildontlasten verboden. In: *Het Laatste Nieuws*, 29 sept. 2005.
- 7) Lamarcq, D., *Het Latrinaire Gebeuren*, Gent, 1993, p. 221-257.
- 8) Door de auteur niet zelf meegemaakt, wel meermaals gehoord in zijn geboortedorp.
- 9) De Vos, E., Claeys, L., Bashar, B., Brantegem, K., Laat haar zitten! Plasgebruiken van vrouwen binnen en buiten de stad. In: *Ruimte en Planning*, 2007 nr. 1, p 10 -28.
- 10) De Buck, W., Wie drinkt moet ook plassen. In: *De Gentenaar*, 18 juli 1985; Van Keymeulen, K., De piston, een uniek urinoir, ibidem; webpagina De Braeckeleer. te vinden via Pistron.
- 11) Eindelijk ook voor dames. In: *De Gentenaar*, 17 nov. 1986.
- 12) Vanacker, D., Waar zelfs de koning te voet gaat. In: *De Gentenaar Magazine*, 12 maart 1999. (13) Lamarcq, D., 1993, p. 138 en 145-146; Dekkers, M., *De kleine verlossing of de lust van het ontlasten*, Amsterdam, 2014, p. 63-64.
- 13) De 'Gentse openbare toiletten', met een interview van de stadsambtenaar Somerling. In: *Gazet van Gent*, 6 april 1988.
- 14) Anon. 'Ze deden een plas, maar het blijft niet zoals het was' In: *De Gentenaar* 10 okt. 2001.
- 15) 'Gezeik terug naar afzender. In: *Het Laatste Nieuws*, 14 juli 2002.
- 16) Vanacker, D., 1999.
- 17) Verstraete, J., Een gemak in de stad. In: *Stadsmagazine Gent*, februari 2005.
- 18) Ongedateerd. vermoedelijk 1985. Anno 2014 kan je het nog steeds uit het internet opvissen. (20) BCW, 'Plassen met klasse' levert Gent 25.000 euro op. In: *Het Laatste Nieuws*, 3 dec. 2004. (21) De aanzet voor betere signalisatie werd in 2003 gegeven (TOD, Stad wijst weg naar wc. In: *De Gentenaar*, 9 okt. 2003).
- 19) BCW, 'Plassen met klasse' levert Gent 25.000 euro op. In: *Het Laatste Nieuws*, 3 dec. 2004.
- 20) De aanzet voor betere signalisatie werd in 2003 gegeven (TOD, Stad wijst weg naar wc. In: *De Gentenaar*, 9 okt. 2003).
- 21) Raes, K., Wateren zonder grenzen. Over de discriminatie van de vrouwelijke plas. In: *De Morgen*, 12 aug. 2002.
- 22) Stad zet vrouwen op de urinoirs. In: *De Gentenaar*, 12 april 2007; Gent probeert dames-toiletten in de hele stad open te zetten. In: *De Morgen*, 20 nov. 2007.
- 23) Plasactie daagt Stad Gent voor rechter. In: *Het Nieuwsblad*, 14 juli 2011.
- 24) Iedereen de pot op? In: *Visie*, 30 jan. 2009.

- 25) Chronologisch geordend: Watersportbaan wil bruine zones. In: *De Gentenaar* 3 juli 1975; STG, Komitee tegen drollen op straat slaat toe: 't is proper!. In: *De Gentenaar* 1 april 1994; Brommers met stofzuigers ruimen hondenpoep op. In: *Het Volk*, 24 april 1996; MDT / WCW, Recolettenlei wordt 'boulevard Kaka'. In: *Het Volk*, 14 april 1997; Roeland, S., Met de hond rondlopen is ook de drol opkuisen. In: *Het Laatste Nieuws*, 23 jan. 1998; Van Keymeulen, K., Hondenpoep moet van de straat. In: *De Gentenaar* 27 feb., 1998; Pieters, R., Alleen hondenpoep mag niet op straat. In: *De Gentenaar*, 25 sept. 1998; De Vos, A., Poep op de stoep, haat in de straat. In: *De Gentenaar Magazine*, 16 okt. 1998; Van de Velde, W., Gent strijdt tegen hondenpoep. In: *De Streekkrant Gent*, 4 maart 1999; DS, Hondentoiletten Bloemekenswijk geopend. In: *Het Volk*, 26 juni 1999; Naudts, K., Waf! Waf! Waf! Burgemeester Beke en schepen Decaluwe blaffen hondentoilet Machariuswijk in. In: *Het Nieuwsblad*, 17 dec. 2001; De Cocker, N., Geen geld voor nieuwe hondentoiletten. In: *De Gentenaar*, 21 maart 2005; In Gent wordt de hondenpoep geteld. In: *De Morgen*, 6 okt. 2006. Daarnaast ook de stedelijke brochures: *Leidraad voor hondenbezitters; Wegwijs naar de hondentoiletten in Gent; Kleine Kak- Almanak; Vindt jouw hond ook de weg naar het hondentoilet in de buurt???*

GENTSCHE PISEIENENDRAGERS

*Ongedateerde tekst met vereenvoudigde muzieknotering
bewaard in de bibliotheek van de KBOV, Kraanlei 65, 9000 Gent*

1.

Wat komen ze ons nu weeral te plagen
'k Heb da' gezien op een plakkaat
Nu kunnen ze nie' meer verdragen
Da' m'ons ontlasten langs de straat
En heb'de van ze leven
Alzoo al en spel gezien
En zou'daar nie' van beven
Nu komen z'ons 't pissen verbien

Refrein

28

Wel jongens God wat droevig lot
Nu mogen we nie' meer pissen
Terwijl ik zoek naar eenen hoek
Loopt 't water al uit min broek

2.

Zou'e die mannen nu nie' verwenschen
Is dat nu niet een vies gedacht
Niet alleene voor mannenmensen
Maar ook voor 't vrouwelijk geslacht
Want komt er een boerinne
Die geern een kasken doet
Ze gaat daar maar beginne
'k sla haar in de boet

3.

Maar ze mij niet langer meer plagen
Als er geen vertrekken en staan
'k Zal mijn waterpot meêdragen
Als ik moe naar den winkel gaan
En komt er mij iemand tegen
Die roep och heer, och God

'k sta hier wel zoo verlegen
'k zeg pist in mijnen pot.

4.

Ja ik zal maken te profiteeren
Ma mijnen waterpot langs de straat
d'herbergiers wa concurreeren
Ja al waren ze nog zoo kwaad
'k Zal loopen voor mijn baantje
Rond g'heel de stad van Gent
En roepen in ieder straatje
Hier pist men voor ne cent.

Gentsche Liscienendragers.

The image shows a handwritten musical score on aged paper. At the top, the title "Gentsche Liscienendragers." is written in a decorative, cursive font. Below the title, there are two staves of music. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The second staff has a bass clef. The music is written in a simplified notation style, with notes and rests connected by lines. There are several annotations in the score, including "Tusschenpot" with an arrow pointing to a specific measure, "rang" with an arrow pointing to another, and "Einde Kamplet" at the end of a section. A circular stamp with the number "90" is visible on the left side. The lyrics are written in Dutch and are placed between the staves. The score ends with a double bar line and some final notes.

1 2 3 4 5 6 7 1 2 3 4

Tusschenpot

rang

Einde Kamplet

(Einde)

(bis)

Refrain

*Ja ik zal maken te profiteeren
Ma mijnen waterpot langs de straat*

*d'herbergiers wa' concurreeren
Ja al waren ze nog zoo kwaad
'k Zal loopen voor mijn baantje
Rond g'heel de stad van Gent
En roepen in ieder straatje
Hier pist men voor ne cent.*

DETOXEN - ONTGIFTEN EN PURGEREN BEKEKEN VANUIT HISTORISCH PERSPECTIEF

L. Devriese

Samenvatting

Recente trends in de gezondheidmode spelen in op de eeuwenoude leer dat onreinheden opgenomen door het lichaam een ernstige bedreiging vormen voor wie fit wil blijven in lichaam en geest. Het lichaam moest gezuiverd worden. Tot ver in de jaren 1800 waren aderlaten en lavementen (klysmas) zetten (klisteren) favoriete behandelingen daarvoor. De darm purgeren werd aanzien als een middel om ook uit het lichaam schadelijke (giftige) stoffen te verdrijven. Dit werd aangevuld met 'bloedzuiverende' diëten en orale medicaties die hetzelfde beoogden. De actueel en vogue zijnde opvolger daarvan, 'ontgiften' of 'detoxen' met behulp van drankjes is gelukkig onschadelijk. Datzelfde kan niet gezegd worden van sommige oudere praktijken en van nieuwe trends in 'darmreiniging' zoals colonhydrotherapie (dikke darmspoeling) en 'ontslakking' die vlakaf als medische dwalingen moeten worden bestempeld.

30

Inleiding

'Detoxen' kent in de jongste jaren een ongehoord succes. Tallozen ondervonden een naar eigen oordeel weldoend effect van een 'ontgiftingskuur'. Voor wie het wil geloven kan het gewoon op een terrasje door het nuttigen van een fraai gepresenteerd, niet onaardig smakend en in het beste geval ook niet al te veel kostend detoxdrankje. Actueel wordt dit ontgiftingsthema in talloze gedrukte publicaties en internetteksten betokkeld. Sommigen gaan er erg ver in. Wat te denken van een boektitel als 'Alles over vasten. Detox. Reinigen tot in je kern' (van Waning, 2012)? Anderen nemen het gemakkelijker op: 'Het supersnelle detox dieet. In één dag ontgiften en afvallen' (Gittleman, 2003). Nog anderen (of dikwijls dezelfde) zoeken het in geneeskrachtig water, bij-

voorbeeld in de vooral bij onze oosterburen populaire kuuroorden met een eeuwenoude traditie. Van dergelijke faciliteiten kan je nu ook in wellnesscentra in al onze steden en zowat overal op het Vlaamse platteland genieten. De markt biedt aan elk wat wils.

Afb. 1. Gent, 2014, terrasje Kalandeberg.

Voortgaande op de benamingen lijkt 'ontgiften' een recente modetrend. Het woord 'detox' werd pas in 1992 in onze taal geïntroduceerd (van der Sijs, 2002), maar dan wel als aanduiding van de afkickafdeling in verslavingszorgcentra. 'Pep talk' noteert van Dale daarbij. Al snel volgde de omvorming van het Engelse 'to detox' naar de vernederlandste werkwoordvorm 'detoxen' in de meer algemene betekenis van 'ontgiften'. Het Engelse en het Nederlandse woord maken nu samen opgang.

Ontgiften hoeft niet perse te gebeuren via het maag - darmstelsel of de nieren. Het kan ook via de huid, zo geloofde en gelooft men. In het koude noorden zijn er de sauna's waar men het 'lichaamsvuil uitzweet'. Een destijds succesvolle theorie ontwikkeld door Dr. Gustav Jaeger (1832 – 1917) stelde dat ondergoed en beddengoed uit dierlijke vezels moesten zijn vervaardigd

omdat deze de uitwaseming van toxische stoffen door de huid toelieten. Linnen en katoen zouden dat verhinderen met zwakheid en ziekte tot gevolg (Devriese, 2006).

Andere ooit immens populaire technieken zijn nu totaal in onbruik geraakt. Eeuwenlang was men in medische kringen en onder het volk ervan overtuigd dat de aderlating een manier was om schadelijke stoffen of ‘slecht bloed’ te laten verdwijnen. Die onbekende stof of stoffen werden aangeduid als *materia peccans*, het ‘kwaad’, de foute, zondige stof; uit het Latijn *peccatum*, zonde (Godderis, 2005). In de Romaanse volkstalen vinden we dat terug. Denk aan de Franse woorden *le mal*, *la maladie*, *le malade*. In ons taalgebied lijden we aan ‘kwalen’ en vooral aan ‘kwaaltjes’. In de Vlaamse dialecten zegt men van een wonde die ontsteekt, dat ze ‘in ’t kwaad smijt’. Tussen haakjes: de etymologie van het Nederlandse (Germaanse) woord ziekte is duister.

De veronderstelde ontgiftende werking van aderlaten, waterkuren en dieetvoorschriften werd door de medici dikwijls ingekaderd in de antieke humorenleer van Hippocrates, vooral in de versie van Galenos die gedurende anderhalf millennium (!) tot aan de tijd van Vesalius en Harvey, de geneeskunde richting gaf. Onevenwichten in de vier lichaamsvochten (bloed, gele en zwarte gal, slijm) zouden ziekte genereren. Hoe dat in mekaar zat en hoe men dat kon beïnvloeden vormde de basis van wat in de antieke en middeleeuwse medische scholen gedoceerd werd. Onder het gewone volk bleef het idee van het ‘kwaad’ verwijderden echter overheersen (De Cock, 1891, zie verder). Onder de drie pijlers waarop pogingen tot preventie en genezing van ziekten onder het volk steunden, was de medische zeker de zwakste. Bij de twee andere, de godsdienstig – religieuze en de magische, speelde het ‘kwaad’ een belangrijke rol. De kerkelijke leer benadrukte sterk de zonde en in het geloof in magische krachten waren zwarte magie, betoveringen en kwade geesten allesoverheersend.

Nog een andere techniek beoogde ‘het kwaad’ uit het inwendige naar buiten te doen ‘trekken’ en onevenwichten in de ‘humoren’ te verhelpen door het kunstmatig opwekken van onderhuidse ontstekingen. Men bracht reactie opwekkende weefselstrengen (zogenaamde etterdrachten of setons, woord afgeleid van *seta*: zijde) of stukjes leder (fontanellen) of andere materialen, desnoods gedrenkt in irriterende stoffen zoals terpentijn, onderhuids aan om ‘fixatie abcessen’ te laten ontstaan. De schadelijke stoffen zouden geëvacueerd worden samen met de kunstmatig opgewekte etter. Deze voor de patiënten allesbehalve aangename procedures werden wellicht meer in de geneeskunde van dieren dan van mensen toegepast (Devriese, in druk).

In het hiernavolgende gaat de aandacht in hoofdzaak naar de hedendaags meest gebruikelijke (veronderstelde) evacuatieweg: het maag - darmstelsel.

Gemeenschappelijke achtergrond

De argeloze volgers van 'ontgiftende' dieetadviezen en de consumenten van detoxdrankjes hebben geen weet van de voorgeschiedenis van wat ze doen en laten. De trend kan gelinkt worden aan veel oudere praktijken. In tal van culturen en religies gelooft men dat lichaam en geest voordurend kans lopen om 'besmet' te worden, dat ze smetten en vuil binnen krijgen of dreigen binnen te krijgen. Dit geloof is verwant met het begrip zonde, de zonde die de ziel verontreinigt. Volgens de kerkelijke leer wordt de mens geboren met de erfzonde en wordt hij/zij daarvan verlost door het reinigende water van het doopsel. In veel religies speelt reinigen, soms door het vuur zoals in het vagevuur, maar meestal door water, een belangrijke rol. Denk bijvoorbeeld aan de Hindoepraktijken in de Ganges. In de Duitstalige landen en in Oost-Europa blijven waterkuren populair. In onze streken kende vooral het werk (met bijhorende natuurgeneesproducten) van de Duitse geestelijke Sebastian Kneipp (1821 - 1897) bekendheid, via een boekje met de sprekende titel 'Mijn waterkuur'. Wie het wenst kan nog steeds een Kneippkuur volgen in Beieren. De geneeskrachtige of versterkende werking is in hoofdzaak gebaseerd op het geloof dat water ziekteverwekkende stoffen in het bloed oplost en uit het lichaam laat uitscheiden of afdrijven. Een bespreking van die Kneippkuur met alles wat er bij hoort verscheen eerder al in dit tijdschrift (Bouckaert, 2008).

Hierboven zagen we hoe het taalgebruik het geloof in ziekteverwekkende stoffen verraad. Dat het bloed daarmee kan verontreinigd zijn, dat 'vuil' of 'kwaad' bloed moet geëlimineerd worden of minstens gezuiverd, kwam in het verleden het sterkst tot uiting in betrekking tot menstruatie. Dit werd beschouwd als een zuiveringsproces. Overtollige stoffen, werden afgevoerd als onzuiver bloed onder de vorm van bloedslim (phlegma). Vrouwen werden tot aan het einde van dit zuiveringsproces als onrein beschouwd. Levensmiddelen bedierven in hun aanwezigheid, boterbereiding op de boerderij mislukte, enz. (Matthieu, 2003). Ook na het baren moesten vrouwen ritueel gereinigd worden. In de katholieke traditie gebeurde dat bij de zogenaamde 'kerkgang' van de vrouw 40 dagen na de verlossing. Hoewel de nadruk veel minder lag op het reinigen zoals dat in de originele Joodse traditie het geval was, werd dat door veel vrouwen zo opgevat en als vernederend ervaren. Het gebruik verdween bij ons vanaf halverwege de vorige eeuw. Enkel het feest O.L. Vrouw Lichtmis (Maria Lichtmis, in het Latijn: Purificatio Mariae, 2 februari) verwijst er nog naar. In de streng orthodoxe Joodse en Islamitische geloofspraktijk is rituele reiniging nog steeds een dwingende verplichting.

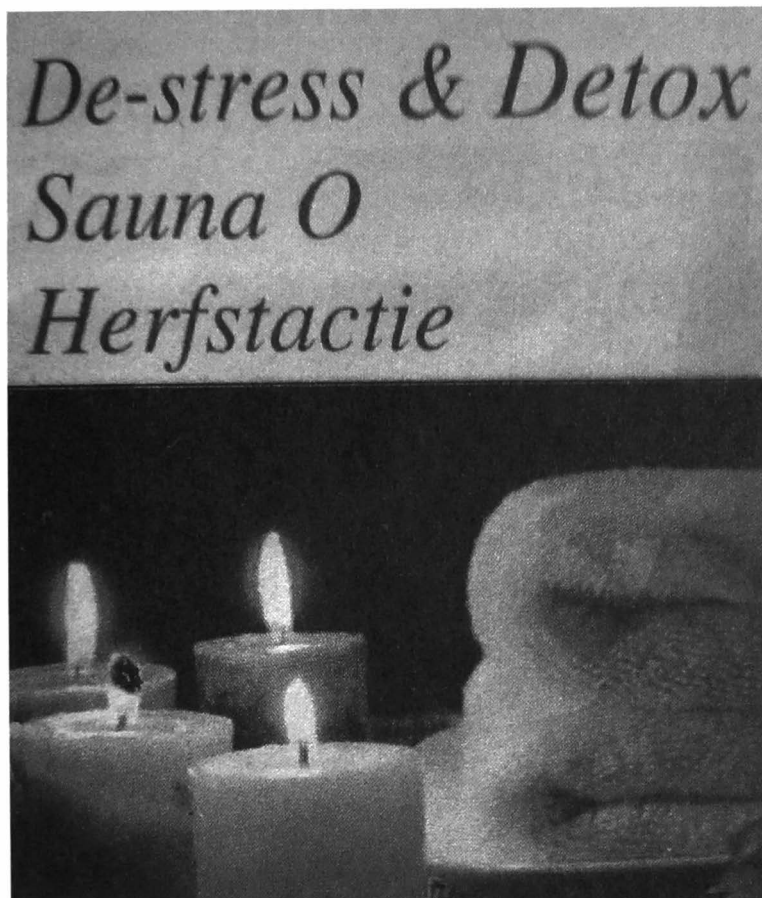
Afb. 2. Uit een publicitairblaadje bij de bakker (Gent, 2010).

Onderhouden en kuisen

In de eerste helft van de vorige eeuw werd de voeding aanzien als een bron van 'vervuiling' van het lichaam. Dat kunnen we onder meer afleiden uit wat beschreven staat in de vijfdelige handleiding van de Gentse huisdokter De Baets 'Volksgeneeskunde' die verscheen tijdens het Interbellum (De Baets, ongedateerd). Dit imposante werk was niet bedoeld als wetenschappelijk handboek, wel als leidraad voor de gewone mens, maar we mogen toch aannemen dat de inhoud niet indruiste tegen de meest algemeen verspreide opvattingen van de medische wereld in die tijd.

Bij De Baets kan men volgende toch wel straffe beweringen lezen als inleiding van een hoofdstukje met de titel 'Bloedzuivering'. We citeren letterlijk: *Het menselijk lichaam is gelijk aan een stoomtuig dat moet onderhouden en bijtijds moet gekuischt worden. In ons gestel komt er afval, grond en bezinksel gelijk in eenen stoomketel. Longen, hart, maag, lever, en nieren kunnen aanladen, vervuilen en moeten wel eens gezuiverd worden. Deze bezinksels en aanzettingen komen meestal voort uit het bloed dat al onze organen spijst.*

Indien het bloed zuiver is, geschieden alle levensverrichtingen normaal. Is het bloed besmet of vergiftigd dan ontstaan veelvoudige kwalen.

Afb. 3. Publicitair blaadje (Collectie Vliegende Bladen, reeks esoterie, Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof Sint-Amansberg - 2011)

De volkse terminologie en de sprekende vergelijkingen zijn voor een lekenpubliek uit die tijd bedoeld. De tekst mag met een korrel zout genomen worden, maar de boodschap is zeker niet mis te begrijpen. Het klinkt heel erg Vlaams, maar het mag beslist breder gezien worden. Het geloof in rein en onrein is bijvoorbeeld uiterst belangrijk in de Hindoeïstische tradities. Denk aan de onreinen in het kastensysteem. In de Ayurveda wordt in het algemeen gesteld dat genezing pas kan doorgaan nadat het bloed gezuiverd is (Anil Kumar Mehta, 2003). Het succes van het 'detoxen' in de jongste jaren is wellicht gedeeltelijk te verklaren door het winnen aan prestige bij ons van het Hindoeïsme en Boeddhisme of althans van bepaalde onderdeeljes daarvan.

De grondlegger van de natuurgeneeswijze is Hippocrates (460 - 370 vóór Chr.)

Ontgifting staat centraal in de
natuurgeneeswijze.

Veel ziekten ontstaan door vervuiling, doordat het lichaam (of/en de geest) niet meer in staat is zichzelf te reinigen. Gifstoffen kunnen gevormd worden tijdens de vertering en tijdens de stofwisseling.

Afb. 4. Publicitair foldertje (periode 2010 -2014, DSMG)

Voedsel als oorzaak. 'Bloedzuiverende' diëten

De Baets kende in zijn tijd al de oorzaak en hij wist hoe het probleem moest aangepakt worden: *Het ontstaan van onzuiver bloed is meest gebonden aan een gebrekkige stofwisseling, Het is te zeggen onvolledige verbranding van de voedingsstoffen die overblijfsels achterlaten, gelijk eene stoof die slecht brandt, overvloedig assche en zenders vergaart.* De dokter zocht de oorzaken van 'brandig bloed' daarom vooral in de voeding. Hij beveelt een streng, zo vegetarisch mogelijk dieet aan. *Het vegetarisch regime is bloedzuiverend uit eigen kracht,* zo stelt hij onomwonden. Hij haalt ook het antieke voorschrift van Hippocrates aan mensen met huidziekten en 'ziltlijders' aan: elke voeding van dierlijke aard, met uitzondering van melk is te mijden. Het inschakelen van vleesloze vastendagen, verplicht door de kerkelijke overheid, werd in die tijd ook om medische redenen aanbevolen (Devriese, 2013). Bij 'Pastoor Heuman De Nieuwe Geneeswijze' (Anoniem, zonder jaartal) vinden we meer uitleg: *na het eten van vlees, ongetwijfeld de spijs met de hoogste voedingswaarde, worden 'ontbindingsstoffen' opgestapeld. Wij moeten deze stoffen die in het bloed zitten, er uit spoelen, en wel juist voor het begin van een vleeschloozen dag, wijl het bloed ten gevolge van het niet toevoeren van vleesch*

op dien dag dan zoveel mogelijk gezuiverd, rein en frisch wordt.

Wie zich niet kan houden aan vleesloze diëten moet zoveel mogelijk bloedzuiverende groenten en vruchten eten. De Baets somt er een hele reeks op: spinazie, wortelen waaronder gedroogde chicorei, selder, prei, vooral *kervel omdat dit de eetlust prikkelt en de spijsvertering helpt, maar hoofdzakelijk uit het bloed alle schadelijke stoffen kan drijven*. Die verwijdering gebeurt dan wel via lever, darmen, nieren en de poriën van de huid. De fysiologische werking van deze organen waren in zijn tijd gekend en de farmacologie had en heeft het over diuretische, purgerende en zelfs diaphoretische (doorheen de huid drijvende) activiteit van sommige stoffen.

Lees dit aandachtig en dikwijls. Lees het goed, leg het weg en toon het Uwe kennissen, Het is GOUD WAARD.

Geachte Mevrouw of Mijnheer,

Waarom worden we allen geen tachtig jaar ?

37

Omdat we ons eigen lichaam niet meer kennen; omdat we het gepast voedsel niet eten en overdaad doen; omdat we vergeven zijn, door vuil, zuur bloed en verstoptheid,

Oorzaak van bijna alle ziekten.

Omdat we de oude recepten niet meer kennen *van onze voorouders*, die zoo sterk als ijzer waren.

Bijna niemand weet nog, bijvoorbeeld, dat kervel roode oogen en speen geneest, porei en heidekruid de nieren zuivert, klimopbladeren een prachtige plaaster voor eksteroogen zijn, pissebloemen in azijn sproeten wegdoen, enz., enz. Weet gij dat allemaal, en zoo niet,

Waarom niet ???

Afb. 5. 'Waarom worden we allen geen tachtig jaar?' Losbladige publiciteit van een kruidenkundige uit Wilrijk (ongedateerd) in het boek van dr. Dubois, met daarin nog een extra aanbeveling voor het boek zelf: *EEN HUIS ZONDER DIT BOEK IS ALS EEN STOOFF ZONDER KOLEN. Elschots Boorman is niet ver af.*

‘Bloedzuiverende’ orale behandelingen

Enkele kruiden helpen op wondere wijze tegen ‘brandig bloed’, weet De Baets. In het bijzonder *zeewier, spons en allerhande gewassen die op den bodem en in de wateren der zee groeien* worden door hem aanbevolen tegen allerhande huidaandoeningen. Die werden altijd al aanzien als het gevolg van ‘slecht bloed’ of ‘branderigheid’. Andere favorieten van de dokter waren rabarber en wortels van steekwinde (struikwinde, *Smilax aspera*) of gewoon rapen en radizzen. Hij kent zelfs hun actief bestanddeel: zwavelhoudende vluchtige oliën.

Het spreekt vanzelf dat de handel in allerhande bloedzuiverende drankjes en pillen decennialang floreerde. Ze werden speciaal aanbevolen bij huidziekten zoals jeugdacne en eczeem (dauwworm) bij baby’s en kinderen. We vinden ze beschreven in wijd verspreide voorlichtingsteksten die meestal nauwelijks vermomde publiciteit waren. Zo bijvoorbeeld ‘De Geneesheer der Armen’ van Doctor (en firma) Beauvillard. Daarin wordt een ‘Mélange dépuratif’ aanbevolen als middel tegen *bloedonzuiverheid, onregelmatige bloedsomloop, puisten en jukten*. De tekst specificeert nader (Beauvillard, 1929): *Vele ziekten zijn veroorzaakt door bloedvergiftiging van allen aard*. De samenstellende planten *verfrisschen, verzuiveren, verhelder en vernieuwen het bloed*. Ook hier wordt een verband gelegd tussen huidaandoeningen en ‘onzuiver bloed’. Hoewel het kruidenmengsel als purgeermiddel voorgesteld wordt, is de geclaimde werking systemisch (niet lokaal inwerkend) via het bloed.

Ook in ernstige medische vulgarisatiewerken uit de eerste helft van de vorige eeuw duiken de bloedzuiverende middelen op, maar lang niet zo nadrukkelijk. Zo worden bijvoorbeeld in ‘De nieuwe geneeskunde voor het huisgezin’ (Petit et al., zonder jaartal - Interbellum) kruidenaftreksels enkel aanbevolen voor bovenvermelde huidaandoeningen evenals voor de behandeling van artritis, maar dan toch nog als *bloedzuiverend, zweetdrijvend en hartversterkend*.

In de oudere werken blijkt ‘bloed zuiveren’ via orale medicatie, zover ons bekend, weinig populair. Er wordt in elk geval minder aandacht aan besteed dan in gelijkaardige 20ste-eeuwse teksten. In de meest omvangrijke Middel-Nederlandse bundeling van geneeskundige recepten, een 15de-eeuws manuscript uit de regio Gent - Aalst (Braekman, 1970), staan slechts vier recepten voor gevallen van ‘quaet bloet’ genoteerd tegen bvb. twaalf tegen bloed spuwen. In het werk over volksgeneeskunde van Alfons De Cock dat grotendeels de 19de-eeuwse situatie beschrijft, zijn daar eveneens slechts weinig sporen van te vinden (De Cock, 1891). Deze auteur die bijzonder waardevolle informatie opdeed bij zijn tijdgenoten in de dorpen uit de Denderstreek, schrijft: *Het volk schijnt dus het bestaan van goed en slecht bloed aan te nemen*. Maar

datzelfde volk zocht de remedie voor *overtollig of vuil bloed* niet in bloedzuiverende poeders, drankjes en pillen maar in het bloed aftappen (aderlaten). De informanten van De Cock betreurden dat hun dokters hoe langer hoe minder geneigd waren die toen in medische kringen in diskrediet rakende behandeling nog toe te passen.

Iets sterker: purgeren en laxeren

Het woord purgeren is afgeleid van het Latijnse *purgare* waarin we 'puur' (*purus*) herkennen: zonder vlek, rein. Niet voor niets heet het vagevuur in het Latijn *purgatorium* (Frans: *purgatoire*, Engels: *purgatory*). Het kwam er op aan de ziekteoorzaak, de 'materia peccans' het 'kwaad' uit het lichaam te verdrijven (zie hierboven).

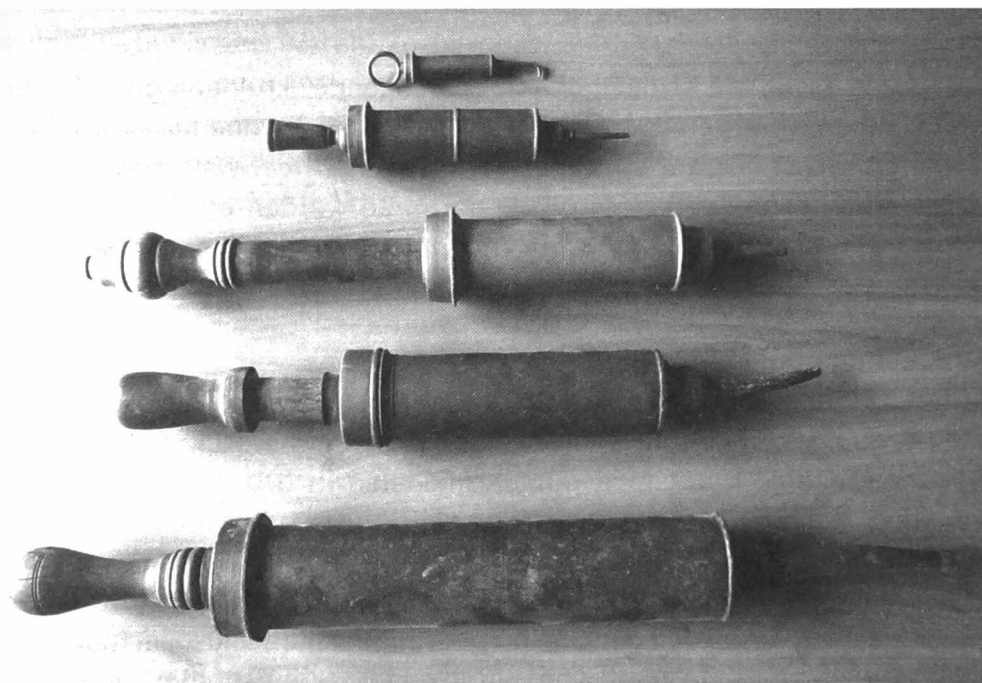
Hierboven zagen we al dat ook 'bloedreinigende' kruidenmengsels purge-rend genoemd werden ('*dépurgatif*'), maar in het gewone taalgebruik wordt purgeren meest geassocieerd met darmwerking. Heel wat vruchten en andere plantendelen werken in op de darm. Ze werden en worden gebruikt bij min of meer erge vormen van verstopping, een aandoening die tot in de vorige eeuw ook met de tot de verbeelding sprekende term 'hardlijvigheid' aangeduid werd.

In het 19de-eeuwse half publicitaire vulgariserende werk van Dr. Dubois 'De nieuwe geneeskunde' dat een ongelooflijk aantal herdrukken kende tot in het Interbellum, worden de purgeermiddelen in drie categorieën onderverdeeld. We citeren uit een vertaling die de 110de uitgave zou moeten zijn (Dubois, zonder jaartal, Interbellum): (1) *De laxeerende middelen die zachtjes purgeeren* (meest vruchten, honing en olie), (2) de zuiverende middelen, meer krachtig; het zijn de gewone purgeermiddelen (ricinusolie, magnesiumsulfaat, enz.) en (3) de drastische middelen (aloë, herfsttijloos, Jalappe, cro-tonolie). Dubois (of de firma die hem als uithangbord gebruikt) beveelt - heel beslist maar ook heel vaag - een eigen product aan dat allicht tot de tweede categorie behoort. Dat zou genezing brengen niet enkel voor darmaandoeningen, maar ook voor *sommige kwalen van lever, hart, nieren, waterzucht, hersenkwalen en een aantal andere ziekten van het organisme*. Ook hier zien we de zuiveringsidee, het uitdrijven van het kwaad, opduiken als panacee (geneesmiddel voor alle kwalen).

Klisteren: lavementen zetten

Middeleeuwse edelen, Franse hovelingen en Victoriaanse burgers volgden in

een eeuwen overspannende periode elkaar op in hun bezetenheid door obstipatie. Armen hadden daar schijnbaar minder last van, al kunnen we dat eigenlijk niet weten. Zij kwamen nooit voor het voetlicht. Dat rijkeluisprobleem vond uiteraard zijn weerslag in de geneeskunde. Vooral na de introductie in de 16de eeuw van de klisterspuit, voorloper van de injectiespuit (seringue), werd het klisteren populair. Gerrit Komrij haalt in het hoofdstuk 'Klisteren & Purgeren' van zijn min of meer beruchte 'Kakafonie' de ongelukkige Franse koning Louis XIII aan die in één jaar tijd 215 purgaties en 212 klyasma's mocht ondergaan (Komrij, 2006). Het kon niet anders of zo'n koninklijk voorbeeld kreeg navolging. Meer zelfs: het klyasma evolueerde van modeverschijnsel tot noodzaak. Onder Louis XIV, die er zelf zo'n 2000 onderging, kende het klyasma een sindsdien nooit meer geëvenaarde populariteit. De bijtende satires van Molière, die het doen en laten van dokters en apothekers op de korrel namen, konden daar geen afbreuk aan doen.

Afb. 6. Clysteerspuiten uit de collectie van het Museum Diergeneeskundig Verleden Merelbeke (schenking Omer Van Den Abbeele). De grootste spuit meet ca. 50 cm, de kleinste ongeveer 7 cm.

Bij de Zonnekoning gebeurde dat, zoals alles wat hij deed en onderging, zowat in het openbaar, in vertrekken boordevol hovelingen. De lavementensopjes voor de gewone lieden werden klaargemaakt door apothekers, de klisterspuiten door hen geleverd, eventueel in bruikleen. Mensen die zich toch wat geneerden of wie het geld ontbrak om een apotheker daarvoor te betalen, konden dank zij een slangetje gekoppeld aan de spuit het klyasma aan zichzelf toedienen, hierbij enkel geholpen door een huisbediende om het boeltje op te ruimen. Een dergelijke 'soi même' uit de verzameling van het Gentse Museum van de Geschiedenis van de Geneeskunde is te zien op afb. 7.

Net als het aderlaten werd het klisteren in de eerste plaats beschouwd als een vorm van 'zuiveren': het elimineren van kwade stoffen. De bij ons gebruikelijke term lavement (laver, wassen) verwijst daarnaar. Al raakte het klyasma stilaan uit de mode, in de geesten van de mensen, artsen zowel als leken, bleef obstipatie 'in'. Midas Dekkers stelt in zijn 'De kleine verlossing of de lust van het ontlasten' dat deze *anale fase van de geneeskunde* een hoogtepunt bereikte rond 1900 (Dekkers, 2014). Men was er net zo door bezeten als door gezonde voeding en lichaamsbeweging nu.

Een citaat uit Dekkers (2006) sluit rechtstreeks aan bij het onderwerp van dit artikel. *Het klisteren is weer terug van nooit helemaal weggeweest. Met behulp van vasten, sapkuren, geneesmiddelen ontslakken mensen zich nog steeds op zoek naar gezondheid. 'Detox' is een nieuwe naam voor de oude gedachte dat poep giftig wordt als je hem niet tijdig tot op het laatste korstje de dikke darm uitjaagt.*

Colonhydrotherapie en ontslaking

Uiteindelijk bracht de omslachtige methodiek en het stijgende gênegevoel de lavementen in de verdrukking, behalve bij enkele fanaten en de lichtgelovigen die door hen meegesleurd worden. Met lavementen kan men om anatomische redenen slechts een klein stukje van het darmstelsel spoelen en verder hooguit hopen daarmee de darmpéristaltiek (darmbeweging) op te wekken. Maar de gedachte bleef voortleven en dit brengt ons bij een bijzonder kras staaltje van hypermodern volksgeloof omtrent het hier behandelde onderwerp. In sommige kringen ontstond de gedachte dat de darmen, vooral de dikke darm (colon), van tijd tot tijd een grote schoonmaak konden gebruiken. Dat gebeurt door 'colonhydrotherapeuten' en wordt aanbevolen om weer fit te worden, emotioneel en spiritueel in evenwicht te komen en uiteraard ook om ziektekiemen te bestrijden (Dekkers, 2006). De meeste behandelingen in schoonheidsinstituten en wellnesscentra worden door niet gekwalificeerd personeel uitgevoerd en zijn niet zonder gevaar. Met name waterintoxicatie behoort tot de mogelijkheden.

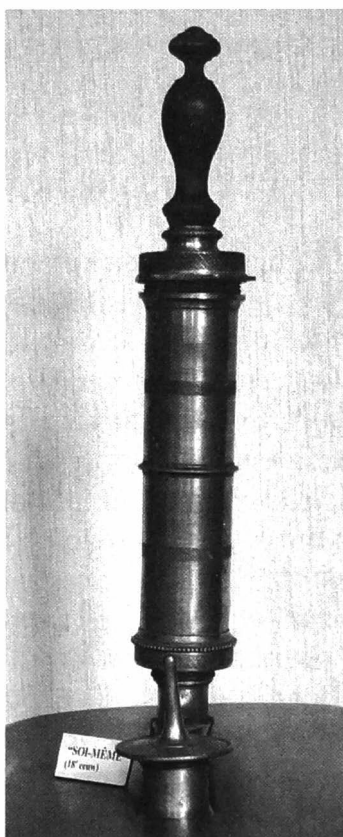
In dezelfde geest ontstond de term 'ontslakking'. *Tijdens een ontslakkingskuur zuiver je je lichaam van achtergebleven afvalstoffen in de darmen. Het is eigenlijk een grondige onderhoudsbeurt voor je lichaam, met als effect een schoner gevoel van binnen, een gezondere huid en een paar kilo minder.*

Ons lichaam krijgt dagelijks te maken met afvalstoffen en gifstoffen. Zelfs bij optimaal functioneren worden nooit alle afvalstoffen verwerkt en blijven er deeltjes achter. Deze deeltjes worden 'slakken' genoemd. Het zijn onder andere conserveringsmiddelen, kleur- en smaakstoffen, nicotine, alcohol, koffie

en stoffen uit vervuilde lucht.

De ideeënwereld die blijkt uit bovenstaand citaat, willekeurig van het internet geplukt, is die van het ontgiften. Visueel erg aansprekend en overtuigend moet er daar veel geld mee te verdienen zijn, af te troggelen van mensen die niet weten hoe darmen met hun uitstulpingen (darmvilli, darmvlokken, vandaar de notie 'darmslakken' sic!) opgebouwd zijn en hoe ze functioneren (Bartens, 2004).

Hetzelfde verkoopspraatje wordt toegepast op de bloedvaten. Deze worden voorgesteld als bestaande uit buizen en buisjes die periodiek moeten gereinigd worden als waren het waterleidingen. Maar afzettingen zoals plaques zijn zeker niet te verwijderen met ontslakkings thee of andere 'reinigingsdrankjes'.

Afb. 7. Een 'soi même', clysteerspuit waarmee meneer of mevrouw zichzelf een lavement kon zetten (verzameling van het Museum Geschiedenis van de Geneeskunde, Gent).

Met dank aan Jan Bouckaert, stichting Jan Palfijn, Museum Geschiedenis van de Geneeskunde, Gent

Literatuur

Anil Kumar Mehta (2003). *Panchakarma: reiniging en gezondheid volgens ayurveda*, Gopfer, Utrecht, pp. 346.

Anoniem, zonder jaartal en zonder plaats van uitgave. *Pastoor Heuman. De Nieuwe Geneeswijze*, p. 26.

Bartens, W. (2004). *Lexikon der Medizin-Irrtümer, Vorurteile, Halbwahrheiten, fragwürdige Behandlungen*. Nederlandse vertaling (2006): *Lexicon van medische misverstanden, vooroordelen, halve waarheden en dubieuze behandelingen van A tot Z*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, p. 186 en 235-236.

Beauvillard (geen initiaal, 1929). *De geneesheer der armen en de 2000 nuttige recepten door Doctor Beauvillard*. Fridman, Brussel, p. 191.

Bouckaert, J. (2008). Twee populaire werken uit de volksgeneeskunde van einde 19de / begin 20ste eeuw. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 6 nr. 3-4, p. 213-221.

Braekman, W.L. (1970). *Middel nederlandse geneeskundige recepten*. KANTL, Gent, p. 105.

De Baets, W. (ongedateerd). *Volksgeneeskunde*, Veritas, Gent, deel 1, p. 96-102 en 275.

De Cock, A. (1891). *Volksgeneeskunde in Vlaanderen*, Vuylsteke, Gent, p. 275.

Dekkers, M. (2014). *De kleine verlossing of de lust van het ontlasten*. Atlas / Contact, Amsterdam, p.135-136.

Devriese, L.(2006). Van dierenfysiologie naar ondergoed. Het succesverhaal van Dr. Jaeger. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, jg. 75, p. 40.

Devriese, L. (2013). Vlees eten, mag dat wel? Voorgeschiedenis van het hedendaagse vegetarisme. *Van Mensen en Dingen*, jg. 11, p. 5-40.

Devriese, L. (In druk). Aderlatingen en etterdrachten verdrijven het 'kwaad' uit het lichaam. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*.

Dubois, O. (zonder jaartal). *De nieuwe geneeskunde*. Dubois, Parijs, 110de uitg. (in vertaling Vermaut, Kortrijk), p. 90-91 en 528-529.

Gittleman, A.L. (2003). *Het supersnelle detox dieet. In één dag ontgiften en afvallen*, Spectrum, Utrecht, pp. 240.

Godderis, J. (2005). *De Hippocratische geneeskunde in al haar staten*, Garant, Leuven, p. 627.

Komrij, G. (2006). *Kakafonie. Encyclopedie van de stront*, Ulysses, Amsterdam, p. 94-95.

Matthieu, F. (2003). *Biografie van het bloed*, Van Halewyck, Leuven, p. 139-141.

Petit, R., Bercovici, M, Baumel, B. (zonder jaartal). *De nieuwe geneeskunde voor het huisgezin* (vertaald uit het Frans), Musy, Parijs en Sana, Brussel, p. 242, 246, 487.

van der Sijs, N. (2002). *Chronologisch woordenboek*, Veen, Amsterdam, 2de uitg., p. 921.

van Waning, H. (2012). *Alles over vasten. Detox. Reinigen tot in je kern*. De Driehoek. Rotterdam, pp. 292.

DE GENTSE SCHUTTERSMAATSCHAPPIJ “DE TOETSERS” BEZORGT HAAR LEDEN ENKELE UREN ONTSPANNING (CARNA- VAL 1884)

Willy Rouquart

Een merkwaardig programmaboekje uit 1884, een “catalogoog” zoals het genoemd werd, geeft een mooi inkijkje in het ontspanningsleven van de burgerij bijna anderhalve eeuw geleden. Het boekje was bestemd voor een carnavalsfeest dat werd ingericht door een schuttersmaatschappij in café “Sielbo” in de Tweebruggenstraat te Gent. Uit de inhoud kunnen we afleiden dat de “catalogoog” op voorhand was uitgedeeld aan de leden. Het exemplaar in onze verzameling is waarschijnlijk het enig overgeblevene van die feestavond op 25 februari 1884 ingericht. Het charmeert in al zijn eenvoud. Het is ook een uiting van de verbondenheid en het met weinig tevreden zijn vanwege een groepje gewone mensen in de late 19de eeuw.

In de uitstekende artikelenreeks “Gezelschapsleven te Gent in de 19e-begin 20e eeuw” van Lode Hoste (Ghendtsche Tydinghen, 1993 nr. 1, p. 32), wordt maar één keer de naam van hoger genoemd café als lokaal van een maatschappij vermeld: *Vanaf 1 december 1877 kon men toetreden tot de schuttersvereniging “De Toetsers” die als kenspreuk had “Zonder nijd”. Men schoot er met de Flobertkarabijn en het lokaal was het café “A Sielbo” in de Tweebruggenstraat 35.* De naam van de organiserende club staat niet op de “catalogoog” vermeld, maar op het voorblad van dit dunne boekje (groene kaft, 13,2 cm breed en 17,2 cm hoog) vinden we echter een notitie of handtekening van de persoon die klaarblijkelijk de tekening heeft gemaakt van een dame die een spandoek op een standaard met het opschrift “Carnaval 1884” vast houdt. Onderaan rechts van de vaandeldraagster staat: *Toetsers J.....* (onleesbaar). Is dit de naam van de tekenaar en heeft hij of zij hierbij de naam van de vereniging gebruikt? Vermoedelijk wel, zodat we hier aan een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kunnen zeggen dat het feest een organisatie van “De Toetsers” is.

Wat houdt de “catalogoog “ nu in?

Op het voorblad lezen we bij de aanleiding waarvan het feest gegeven wordt, namelijk Carnaval 1884, het algemeen thema: *Een reisje naar den lollekens-theater der Zanglust*, de locatie van het feest en de bedoeling van het boekje *Catalogoog van al de feestelijkheden en merkwaardigheden welke zullen plaats hebben en zullen gezien worden op maandag, 25 februari 1884 om 6 uren 's avonds stipt. Onder het bestuur van den bestuurder bijgestaan door de bestuurleden en bestuurden met medewerking van al de artiesten van een toneel-troep.* Dat alles is versierd met tekeningen.

De auteur heeft veel tijd besteed aan het samenstellen van het boekje. Alle teksten zijn in handschrift en over de gehele “catalogoog” illustreren tekeningen, waarschijnlijk in steendruk, de inhoud. De drukker was A. De Vestel, zoals onderaan op het voorblad staat vermeld.

Op bladzijde 2 vinden we een voorwoord van de inrichters:

De plicht van het bestuur eener maatschappij is steeds te zorgen van aan hare leden, gedurende de lange winteravonden, eenige uren uitspanning te verzekeren. Om uit de gewoonte niet te geraken, hebben wij nogmaals de Karnavaldagen te baat genomen, om aan ons gegeven woord te volkomen, en zijn wij, na lang met gespannen hersens en diepgrondige studiën, gestudeerd te hebben, er in gelukt iets te ontdekken, dat, wij zijn er bijna van verzekerd, aan onze leden en hun huisgezin, eenige aangename uren zal kunnen verschaffen. Mogen dan de volgende beschrevene kunstgrepen van onzen troep u welgeval-len, dan zullen de inrichters zich verheugen hun doel bereikt te hebben.

DE INRICHTERS.

Op blz. 3 en 4 worden op lollekensmanier aan de aanwezigen *Belangrijke mededelingen en algemene schikkingen* meegegeven, negen in totaal.

Achtbare Heeren en Damen

Wij hebben besloten en besluiten U deze belangrijke mededeelingen en algemene schikkingen in acht te doen nemen:

1. *De leden, die naar het Concert komen en nog niet gesoupeerd hebben, zullen wel doen van eenen knop open te zetten om hun buiksken vol te kunnen lachen.*
2. *Daar het huren van stoelen tegenwoordig zoo veel geld kost, wordt iedereen verzocht zijnen stoel of een banksken mede te brengen, er zal geen plaatsgeld geeischt worden.*
3. *Die moe is van zitten, moet hem niet geneeren om in den Café recht te gaan staan.*
4. *Om niet te versmachten van de warmte wordt men verzocht van aan de deur zijne schoenen of kloefen uit te doen.*
5. *De Damen, die wat dik vallen, worden vriendelijk verzocht zich zoo veel mogelijk tegen den muur te zetten, om al geen twee kanten te kunnen drummen.*

6. Het buffet zal voorzien zijn van alle lekkere eetwaren en fijne dranken, zoo als pijnse, sucies de boloende, fricandon van puievellen, zure stijfselpap, levaarten fijn olie en petrole.
7. De gene die gedurende den avond niet zal gelachen hebben, zal nen schoonen Cadeau krijgen.
8. De koetsiers zijn verzocht van langs den boulevard van Crul niet te rijden, anders riskeeren zij zich den nek te breken.
9. Onze beste wenschen om u hartelijk te amuseeren.

Aldus geschreven en gevreven den achsten dag van het kort maandeken, zijnde 't tweede kwartier der halve maan.

DE BAAS: Snod Norab

DE KNAAP: Obliës Tsug

CHOUFLEUR: Ekceoh Nav Sioul

De namen van de personen die deze mededelingen hebben opgesteld, moeten van achteren naar voren gelezen worden: Baron Dons, Gust Sielbo en Louis van Hoecke. Deze Gust Sielbo was allicht de eigenaar of uitbater van het café.

Het programma dat ten tonele werd gebracht (blijspelen met zang) had geen kunstzinnig doel, maar was uitsluitend bedoeld om de mensen enkele uurtjes amusement te bezorgen. Het voorwoord, de mededelingen en de titels van de opgevoerde stukken bewijzen dat.

De acteurs moeten waarschijnlijk bekenden geweest zijn. Hoe anders te ver-

klaren dat enkel de initialen van hun naam worden vermeld. Maar zoals op het voorblad aangegeven, namen er ook mensen van een toneelgroep deel aan het feest.

8

Hij is niet jaloesch, 9
neen 't is 't katje.
Blijspel met zang in eên bedrijf.

Personen

Hoogendorp, geneesheer G. L.
Cecilia, zijne vrouw Mevr. D. V.
Bouwman, haar oom A. D. V.
Herman, Hoogendorps knecht L. E.

Vijftien minuten tusschenpoos
anders gezegd
tijd genoeg om onder bustig gepraat
al te vers vinden wat er te eten en
te drinken is in den Café Sielbo.

70. 11

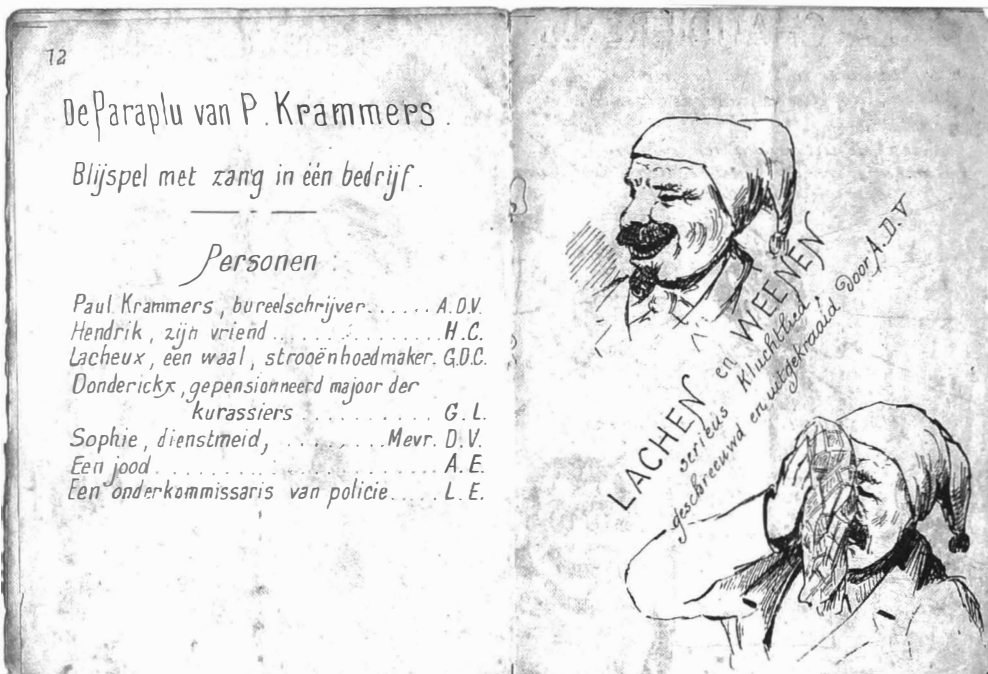
TWEEDE DEEL

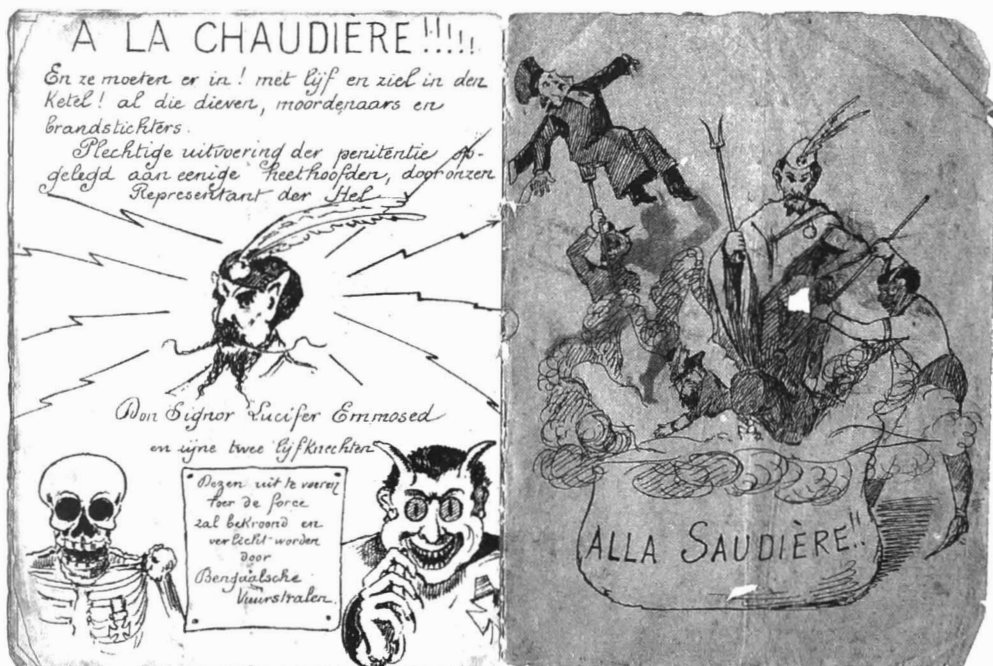
Nog ne keer een' Ouverture (om te
beginnen uit het treurspel:
KAREL den OLIEKOEKMARCHAND
geslagen, gestampt en gekookt ook door
nen pianist)

Het eerste en het tweede deel begonnen met een piano-“recital” en de viering werd afgesloten met een eetmaal met aangepast menu: met fricandon van pui-
evellen en zo (puntje zes van de “Algemeene schikkingen”).

50

Op de laatste pagina's zien we dat na de opvoeringen er mensen *in de pot moeten gestopt worden*. De feestavond eindigde dus met het openlijk “straffen” van enkele leden van de maatschappij. De strafuitvoerders waren drie leden van de vereniging onder leiding van Don Signor Lucifer Emmosed (te lezen als “Desomme”).

CINEMA LEOPOLD III.

Legendarische sexcinema aan het Gentse Sint-Pietersplein (1939 - 1981)

Adrien Brysse, Luc Devriese

Samenvatting

Al in de dertiger jaren van de vorige eeuw ontstonden er discussies rond de toen opkomende sexcinema's, projectiezalens waarin (in die tijd) enig vluchtig naakt te zien was. Dergelijke zalen specialiseerden zich gaandeweg in het uitsluitend draaien van films met pornografische inslag. In Gent was bioscoop Leopold III, later kortweg Leopold of het Leopolleke, decennialang de enige dergelijke, later de bekendste instelling. Deze bijdrage start met de weergave van een interpellatie in de Gentse gemeenteraad (januari 1940), naar aanleiding van vermoedelijk politiek geïnspireerd studentenprotest tegen de vertoningen. Vooral de affiches werden gevisieerd. Deze waren op bevel van de politie op strategische plekken met papierstroken bedekt maar dat werd op zichzelf als 'aanlokkend' aanzien. De tekst leert ons verder nog dat tijdens de mobilisatie in de aanloop tot de oorlog allicht een aanzienlijk deel van het cliënteel uit soldaten bestond. De naam was niet toevallig ontleend aan de nabijgelegen Leopoldskazerne. Aan de hand van enkele gepubliceerde gegevens en kranteninterviews met de uitbater wordt een korte geschiedenis van het 'Leopolleke' gereconstrueerd.

Inleiding

Keren we terug in de tijd, nog geen eeuw geleden. Men kan zich nog maar nauwelijks inbeelden hoe weinig geërotiseerd, hoe sexloos de visuele impressies waren die gewone mensen konden opdoen, afgezien van wat er dan toch doorschemerde ondanks alles verhullende kledij bij gaande en komende mensen. De rijkere konden wel wat esthetisch naakt zien in musea. 'Vuile' boekjes en blaadjes met tekeningen of foto's waren 'hier en daar onder de toonbank' te koop voor wie er geld voor over had, maar dergelijke waar was duur en erg moeilijk te vinden.

De verkoop was streng verboden. In het straatbeeld ontbraken dergelijke afbeeldingen helemaal, al werden in de loop van de 20ste eeuw wel hier en daar min of meer blote standbeelden opgericht, maar dat was ‘kunst’, niet ‘echt’, en uiteindelijk bleef het allemaal erg zedig. In de spektakelzalen aan het Zuid waren in het Interbellum wel eens blote armen en benen of zelfs halzen(!) te zien op de scene, uiterst zelden meer. Dat alles veranderde nogal brutaal door de komst van de film. Voorstellingen van naakt in een erotische of zelfs pornografische context konden gemakkelijk en voor weinig geld bij een breed publiek aan de man (de man, inderdaad) gebracht worden. In Gent gebeurde dat in de cinema Leopold III aan het Sint-Pietersplein vanaf jaren 30 van de vorige eeuw. Hierna geven we een kort overzicht van de geschiedenis van deze iconische instelling. Maar vooraf bekijken we reacties die de Leopold in de beginjaren opriep. Daarover zijn we uitstekend ingelicht en dat nog wel via een gebeuren in een bij uitstek publiek forum.

Afb. 1. Bioscoopcomplex Leopold III op Sint-Pietersplein, Gent, voor de afbraak.

In de gemeenteraad

Het zeer informatieve maar wel dorre Gemeentebblad bevat soms boeiende lectuur. Zo bijvoorbeeld de aflevering met een uittreksel uit het verslag van de zitting van 26 februari 1940. We vergeten even dat land en wereld toen in volle voorbereiding waren tot de snel naderende oorlog. Het **gemeenteraadslid Verhelst** is aan het woord.

Ik vraag het woord per ordemotie!

Ik wil de aandacht van den raad vestigen op de betreurenswaardige incidenten, welke zich hebben voorgedaan in en rondom de Kinema Leopold III op het St. Pietersplein. Ik sluit mij aan bij de manifestanten en vraag, dat er maatregelen zouden getroffen worden tegenover zekere kinema-uitbaters, welke de muren van onze stad beplakken en bevuilen met schunnigheden, met het doel reclame te maken voor hunne zaak door de lage driften op te wekken.

De film in kwestie noemt zich : « De Naakte Vrouw » en wordt op talrijke muren onzer stad aangekondigd door schunnige en sprekende foto's. Een van die affichen bevindt zich juist rechtover den ingang van St. Pieterskazerne, waar sinds twee maanden de jonge rekruten binnengekomen zijn. Die affichen werden uitgeplakt op de eerste dagen van de opening der St. Pietersfoor, welke een jeugdig kliënteel bezit. In de hall van de kinema zelf, wordt het publiek aangelokt door zekere foto's, gecorrigeerd met papieren linten en daarbij nog een verklaring, die zegt, dat er geen andere foto's mogen uitgehangen worden, wegens politieverbod. De politie wordt dus ook in de zaak gemengd om nog meer aantrekkelijkheid te geven aan de vertooning.

Ik ben ervan overtuigd, Heer Burgemeester, dat u de jonge rekruten, welke door hunne ouders aan het leger worden toevertrouwd, alsook de stedelijke jeugd zult willen beschutten tegen dergelijke schaamteloze exploitatie. Ge zult dan ook niet dulden, dat men gewag maakt van een zoo-gezegd politieverbod, met het doel menschen aan te lokken voor een spektakel, dat strijdig is met de zedelijkheid.

De heer Burgemeester-voorzitter. *Ziehier de ware toedracht der zaak. Ik heb een protest ontvangen vanwege een zeker aantal studenten, die zich verzet hebben tegen de vertooning van een film in de kinema Leopold III. Zij beweren dat deze film onzedelijk is. Ik heb dezen film niet gezien en M. Verhelst waarschijnlijk ook niet, zoodat wij moeten oordeelen zonder te weten, wat de film eigenlijk inhoudt. Uit inlichtingen, welke ik genomen heb, is echter gebleken, dat dezelfde film ook te Antwerpen en te Brussel werd vertoond, zonder aanleiding te geven tot moeilijkheden of protest. Dezelfde film werd ook twee, drie weken geleden 'vertoond in de kinema Select te Gent en ik heb niets gehoord van moeilijkheden, tenware die naakte vrouw op dat oogenblik misschien gesluiert was. (Gelach).*

Het parket, dat ook een protestbrief ontving, heeft iemand gestuurd om te zien wat de film eigenlijk is. Hetgeen daar vertoond wordt, kan echter geen aanleiding geven tot verbod, omdat de film niets inhoudt dat

kan aanzien worden als onzedelijk. Ziedaar dus wat ik over de kwestie vernomen heb. Het is hier dus enkel de kwestie van min of meer streng te zijn. Ik herhaal, dat niets aanleiding kon geven tot een verbod, indien het parket zelf oordeelt, dat er niets in den film is dat onzedelijk kan worden genoemd. Gisteren hebben zich weer manifestaties voorgedaan en ik heb de politie moeten doen tusschenkomen om moeilijkheden te vermijden.

Er ontstaat een korte discussie waarin raadslid De Roo zich mengt.

De heer **De Roo**. *Er bestaat een commissie welke de films keurt ; als deze kontrolcommissie oordeelt dat de films kunnen vertoond worden, bestaat er geen aanleiding meer om ze te verbieden.*

De heer **Verhelst**. *Ik had het over het aanplakken van de affichen, dus over de aanplakbiljeten en ook over de manier waarop reclame gemaakt wordt.*

De heer **Burgemeester-voorzitter**. *Ingeval er iets onzedelijks wordt vastgesteld, zullen wij maatregelen nemen.*

De heer **De Roo**. *Wij zien dat een gemeenteraadslid, in plaats van de zaak langs den regelmatigen weg te behandelen, de incidenten die zich voordoen tracht aan te wakkeren.*

De heer Burgemeester-voorzitter. *Het incident is gesloten.*

De naam Leopold III

Volgens Roger Poelman die destijds enkele studentenscripties over de geschiedenis van de Gentse filmzalen kritisch doorlichtte en zelf schriftelijke en mondelinge getuigenissen verzamelde, werd met filmvertoningen gestart in 1919 door Bernard Cliquet in een bestaand Café du Parc, genoemd naar het nabijgelegen Citadelpark. Poelman vermoedt dat het aanvankelijk een gemengde zaak was. Het was geen kleintje. In de 'Parc' zouden bij de overname door Napoleon Bonnevalle in 1928 zo maar eventjes zestien biljarts gestaan hebben. In 1931 werd de zaal, los van het café volledig heringericht als filmzaal onder de naam Cinéma du Parc door de nieuwe uitbater, tevens eigenaar van het gebouw. Na diens dood in 1933 kwam de zaak in handen van Octave Bonnevalle, die wel eens verward werd met beeldend kunstenaar Oscar Bonnevalle. Het was deze uitbater die de zaal aan het Sint-Pietersplein in 1939 bedacht met de naam Leopold III. Naar het motief achter de naamkeuze moeten we niet ver zoeken. Dat was te vinden in de dichtbijgelegen Leopoldskazerne. In die tijd, bij de mobilisatie in de aanloop tot de oorlog, staken de kazernes in de stad overvol met enkele duizenden jonge mannen, allen vrijgezel of noodgedwongen tijdelijk vrij-

gezel. Aan hetzelfde plein was trouwens ook nog de Sint-Pieterskazerne in de voormalige abdijgebouwen ondergebracht.

De reputatie van de bioscoop was toen al in de maak, misschien zelfs stevig ingeburgerd. Volgens Oscar werd 'zijn' eerste sexfilm in 1936 in beslag genomen. Wel zonderling dat hier expliciet de naam van een regerende vorst gebruikt werd, en dat nog wel voor een dergelijke gelegenheid. Zelfs gewone bioscopen werden in die tijd in puriteinse milieus immers als haarden van zedenverwildering gebrandmerkt en die milieus waren toen nog erg machtig. Maar hoe dan ook, blijkbaar werd de naam niet echt gecontesteerd. De cinema werd tot aan het einde van zijn bestaan kortweg Leopold genoemd. In allerlei besmukt vertelde verhalen had men het gemeenzaam over het Leopolleke of het Leopolke.

CINEMA LEOPOLD

A PARTIR DU JEUDI 15 MAI

Enfants strictement interdits

2e film : Albert I et son règne

Un grand film rétrospectif de la vie du Roi-Chevalier

Nudisme en sex

Hoe ging een en ander in zijn werk? De hierna volgende beschrijving ontleen we aan Roger Poelman (1992). *Voor zover ons geheugen reikt, werden hier enkel erotische films gedraaid die een speciale aantrekkingskracht hadden op studenten, militairen en werklozen, die trouwens van een gunsttarief konden genieten. Gewoonlijk stonden er twee films op het programma en aan de ingang zorgden talloze suggestieve, maar netjes afgedekte foto's voor de nodige publiciteit. Er was een brede ingang met een kassa in het midden. De zaal beschikte over een ruim balkon met helemaal achteraan de "loges" die de bezoekers konden afsluiten met een klapdeurtje. Het interieur was sober gehouden, maar straalde wel klasse uit.*

Ciné LEOPOLD
St.-Pietersplein 60, Gent - Tel. 25.80.91

**KESSE TEENS
und
IRRE TYPEN**

Vert. alle dagen van 14 tot 23 u.
Nachtvert. steeds op vrijdag en za-
terdag. Begin om 23 u. De meest op-
windende sexprenten. Van vrijdag
15/8/80 tot en met donderdag
21/8/80.

1ste grote film :
De spelregels der sexualiteit... Extase
der lust! Teugelloze sex-spelletjes!
Bijna ongelooflijk!

2de grote film :
BRANDENDE BEGEERTE
Orvoorstellbare orgieën! Een pool
van mateloze wellust. Het volledig alfa-
bet van de erotiek!

Personen onder de 18 jaar ten
strengste verboden.

Eine erotische Kino-Sause mit den härtesten Super-Hits

Afb. 3. De publiciteit van de Leopold werd zelden of nooit opgenomen in de kranten, soms wel in een of ander advertentieblad. Dit piepklein knipseltje bewaard in de DSMG collectie Vliegende Bladen (Begijnhof Sint-Amansberg) betreft niet toevallig een filmpje van Duitse herkomst.

De uitbating verliep echter - zacht uitgedrukt - niet zonder moeilijkheden,. De eigenaar kreeg het ene proces na het andere aan zijn broek en hij vloog meerdere keren in de gevangenis. Bonnevalle deed tevergeefs zijn beklag over de onduidelijke houding van de justitie. Hijzelf deed inspanningen. De affiches aan de gevel en de foto's in de inkomhal werden op strategische plaatsen afgeplakt, maar zoals hierboven al aan-

gehaald, werkte dat extra uitnodigend, want wie een ticket betaalde en binnen ging, kon meer zien. Maar zelfs dat wilde het Leopolleke soms verhinderen. De edele delen van de acteurs in actie tijdens het 'heetst van de strijd' probeerde men te verdoezelen door bewegende vlekken op het scherm te projecteren. Een belachelijk gedoe als je dat vergelijkt met wat er in die tijd even over de grens te zien was in de Nederlandse sexshops met bijhorende filmzaaltjes, schrijft Poelman.

Cinema LEOPOLD

St. Pietersplein 80 Gent

tel 25.84.82/25.80.91

Toekomstige Week

In nachtvertoning

Vrijdag 2 oktober om 23u45
Zaterdag 3 oktober om 23u45
Zondag 4 oktober om 23u15

DE LAATSTE ÉROTISCHE FILM 76/77

... MAX PECAS

COLOR

2 Vooraf een tweede grote sexfilm
Beneden 18 jaar Streng Verboden.

Cinema LEOPOLD

St. Pietersplein 80 Gent

tel 25.84.82/25.80.91

DEZE WEEK

DAGVERTONING

1. DE PORNOCRATEN-

Een film waar u van duizelt
Nooit geziene tafelen
De heetste film ooit gemaakt.

Als 2de Grote film...

DE HITSIGE BENDE

Warm aanbevolen door de echte sexkenners Erotiek -
Spanning en Geweld. Geen enkele man kan aan hun
Lichaam en handelingen weerstaan.
Het verlangen naar een lichaam dat bevredigt. Wat fijn dat
erzulke filmen zijn.

Beneden 18j. verboden.

Als tweede grote film

LUSTIGE WEDUWEN

De geschiedenis van vrouwen die beminnen met hun
gans lichaam - zij houden van naakte peesjes
Sidderende warme lichamen verwachten U
Onder de 18j. streng verboden.

Onder de 18j. Streng Verboden.

NACHTVERTONING.

Vrijd-24/9 om 23u45
Zaterd- 25/9 om 23u45
Zond- 26/9 om 23u45

3 fantastische nachtvertoningen

Als eerste film op het doek

GORDELS VAST KLEREN OPEN

Een film vol realisme
en jacht naar genot
Een film vol van verrassingen

Afb. 4 en 5. Programmaboekjes (verz. M. Vollaert).

Het einde van de sexcinema's

Octave Bonnevalle wist in de jaren 70 zijn rijk nog uit te breiden met meerdere zalen (Cameo, Ideal, Scala, Metro). Dat waren zogenaamde wijkbioscopen. Hij kon ze vermoedelijk overnemen voor een habbekrats want ze hadden één kenmerk gemeen: het waren allemaal kwijnende zaken. De opkomst van de televisie en de grote 'multiplexbioscopen', in Gent vooral de Decascoop, werd hen fataal. 'Pionier' Bonnevalle

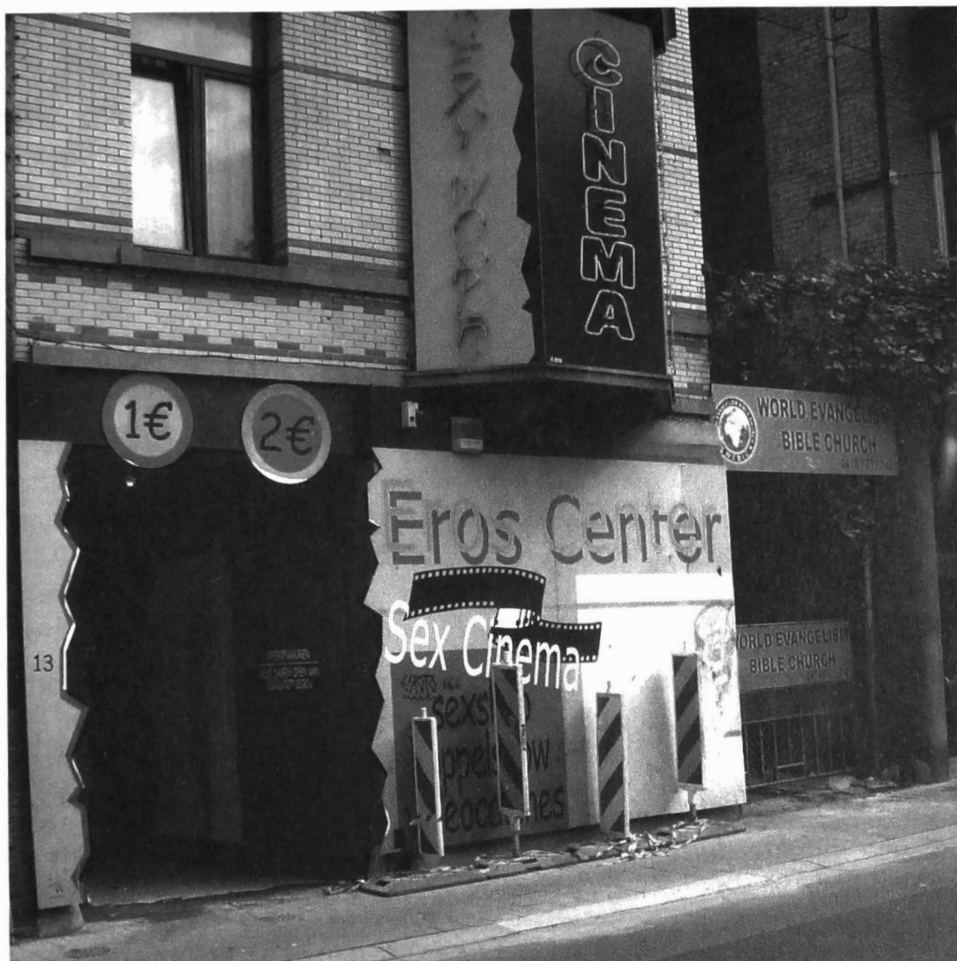
stierf in 1976 en zijn imperium ging anderhalf jaar later over kop. Het is duidelijk dat de mot er in zat. Vroeger, vertelt Bonnevalle in 1976, telde men zo'n 3000 bezoekers per week, haast allemaal mannen, nu dikwijls ook koppels. Het waren dikwijls dezelfde habitués, zelden jonger dan 35, de beste klanten heel wat ouder. Het einde kwam er jaren voordat het internet zo goed als onbeperkt zou voorzien in de klaarblijkelijke behoefte aan porno. Dat was het probleem niet voor de Leopold en zijn soortgenoten. Naast de hierboven aangegeven concurrentie van TV en multiplex zalen was ongetwijfeld een belangrijke factor in die hele evolutie het feit dat in die jaren op TV en in de gewone zalen alsmaar meer 'bloot' te zien was. Films van het genre 'Emanuelle' waren technisch van veel betere makelij dan de goedkoop gemaakte flutproducties die in de Leopold gedraaid werden.

De Leopold brandde in duistere omstandigheden uit in juli 1981. Het originele gebouw, onderdeel van de 19de-eeuwse burgerlijke bebouwing van het Sint-Pietersplein in majestueuze eenheidsstijl naar ontwerp van Leclercq-Restiaux, werd volledig afgebroken en in 'benaderende' stijl heropgebouwd om onderdak te bieden aan het VEV (Vlaams Economisch Verbond) (afb. 6).

Een tweetal kleinere zalen met een aan de Leopold vergelijkbaar, maar steeds harder wordend aanbod (Paris, ABC), waren er in jaren 60 bijgekomen. Zij hielden het langer uit. Maar ook zij verdwenen of werden omgevormd tot etablissementen voor peep shows met live voorstellingen naast projecties (afb. 7).

Afb. 6. Afbraak van het bioscoopcomplex (verz. M. Vollaert).

Afb. 7. Eros Center op Dendermondsesteenweg, Gent.

Bronnen

Stad Gent, *Gemeentebld*, 1940, p. 29-31;

Deseyn, G., Gentse Filmzalen, *Stadsarcheologie*, 1983, jg. 7, p. 28-46;

Poelman, R., Gisteren ging ik naar de cinema. Bijlage. De namen van de filmzalen in Gent en randgemeenten, *Oost-Oudburg Jaarboek* 29, 1992, p. 38;

De Keyser, L., Oscar Bonnevalle smeekt om censuur, *De Gentenaar*, 4 mei 1976;

De Keyser, L., Echte Oscar Bonnevalle ontwerpt postzegels, *De Gentenaar*, 15 mei 1976;

Anoniem, Le propriétaire du ciné "Léopold" a-t-il allumé l'incendie? *Le Courrier de Gand*, 31 juli 1981; Vanacker, D., De foor op het marsveld (reeks Rue bidon de Veston), *De Gentenaar*, 11 mei 1999;

Tormans, S., Nooit meer Cinema Spectacle, *Knack*, 8 okt. 2013.

OVER VUURKRUISEN, FRONTSTREPEN EN ANDERE ERETEKENS

Danny Mattens

Samenvatting

In 2014 was het precies honderd jaar geleden zijn dat de eerste wereldoorlog uitbrak. Veel evenementen worden op het getouw gezet om de helden, en de mindere helden, te gedenken. We mogen waarschijnlijk vier jaar activiteiten in deze zin verwachten. De "hoogtepunten" zullen wel vallen in 2014 en 2018.

De oorlog maakte duizenden slachtoffers, zowel militairen als burgers. Bij het beëindigen van de oorlog kwamen die duizenden soldaten naar huis, be-rooid, onder de luizen en psychisch en fysisch gekraakt. Velen zullen nooit een woord vertellen over datgene wat ze aan de IJzer hebben meegemaakt. Het enige dat hun motiveert om nog aan die wrede oorlog terug te denken is de jaarlijkse 11 novemberherdenking waar zij uit eerbied voor hun gevallen makkers en om hun eigen daden in de verf te zetten "pronken" met hun frontstrepes, eventueel kwetsuurstrepes, en hun eretekens. Op hun graf komt het eenvoudige witte gedenksteentje te staan ter herinnering aan het feit dat ze vuurkaarthouder waren.

Over de front- en kwetsuurstrepes, de vuurkaart en de eretekens gaat deze tekst. De tekst is ook geschreven om diegene die bezig is met familie-kunde en in zijn stamboom oud-strijders uit de eerste wereldoorlog heeft terugge-vonden de mogelijkheid te bieden om te begrijpen waarover de medailles van hun (over)grootvader precies gaan en wat er aan voorafging.

Inleiding

Op 4 augustus 2014 is het precies honderd jaar geleden dat de eerste wereldoorlog uitbrak. We mogen een stormvloed aan literatuur over dit onderwerp verwachten. Veldslagen zullen haarfijn uit de doeken gedaan worden, generaals zullen geëerd worden, de verwoestingen zullen worden blootgelegd, de materiële problemen die er in deze periode waren zullen grondig worden

bestudeerd.

Een groot aantal families heeft een of meerdere mannelijke leden die effectief in deze ellendige *Groote Oorlog* hebben meegevochten. Aan deze mensen wordt in het algemeen genomen weinig of geen ruchtbaarheid gegeven. Alleen de familie kent ze, maar weet ook niet altijd precies wat en waar en hoe.

De oorlog in het zeer kort

Op 28 juni 1914 werden de Habsburgse aartshertog Frans Ferdinand en zijn echtgenote, Sophie Chotek, in Sarajevo door de Servische nationalist Gavrilo Princip vermoord. Op 2 augustus 1914 stelden de Duitsers aan België een ultimatum. België weigerde de Duitsers de toelating te geven om via België Frankrijk binnen te dringen. Met andere woorden: België verwierp het ultimatum. Op 4 augustus 1914 verklaarden de Duitsers België de oorlog en vielen ons land binnen. Na een bewegingsoorlog¹ van ongeveer drie maanden volgde op 18 oktober 1914 de zware slag aan de IJzer, waarbij de Belgen ternauwernood stand konden houden. In de nacht van 29 op 30 oktober 1914 werd de IJzervlakte onder water gezet. Een dag later, op 31 oktober 1914, was de slag gestreden. De bewegingsoorlog was voorbij, de stellingenoorlog, die duurde tot 1918, kon beginnen.

De stellingenoorlog sproot voort uit het feit dat koning Albert I terecht koppig en halsstarrig vasthield aan zijn grondwettelijke eed waarin stond dat hij de onafhankelijkheid van het Belgische grondgebied zou vrijwaren. Hij wou er dus alles aan doen om een stuk van het grondgebied te behouden. Naar het schijnt is het onder invloed van baron Charles de Broqueville² dat Albert beslist het leger op Belgisch grondgebied te houden³. Hij is dan ook voor de duur van de ganse oorlog als opperbevelhebber bij zijn troepen gebleven, wat hem, bij zijn intrede in Brussel in 1918, het statuut van halfgod bezorgde.

Het opperbevel voeren over zijn troepen was nog een artikel uit de grondwet (art. 68 – *De Koning voert het bevel over land- en zeemacht*)⁴ waaraan koning Albert rigoureuus vasthield.⁵ Bij het uitschrijven van de grondwet in 1830 is het nooit de bedoeling geweest de koning een persoonlijke macht te verlenen. Dat blijkt onder andere uit het feit dat het Nationaal Congres in 1830 de hertog van Nemours koos tot koning der Belgen. De hertog was toen net 16 jaar en het kan dus nooit de bedoeling geweest zijn deze jongeman het persoonlijk bevel over het leger toe te vertrouwen. Koning Albert zag artikel 68 van de Belgische grondwet als een aan de koning toegekende traditie en uiteindelijk als zijn koninklijke plicht.

Dit ganse gedoe zorgde voor een bitse strijd tussen de koning en zijn eerste minister, tevens minister van oorlog⁶, baron Charles de Broqueville⁷. Die laatste vond dat het bevel over het leger een ministeriële bevoegdheid was of toch minstens dat elke militaire beslissing door een minister zou moeten worden tegengetekend. Albert vond de bevelvoering dan weer, terecht

en logisch, een zuiver militaire aangelegenheid waarvoor geen ministeriële goedkeuring nodig was. Het was een aangelegenheid voor generaals en de opperbevelhebber. En was hij niet de opperbevelhebber? Inmenging van de politiek zou trouwens de bevelvoering gevoelig vertragen⁸. De inhoud van artikel 68 van de grondwet zal in 1949 worden afgeschaft. Het had tijdens de tweede wereldoorlog en daarna voor genoeg ellende gezorgd die eindigde in de Koningskwestie (1945-1950).

Koning Albert I heeft er wel voor gezorgd dat het Belgisch leger niet voor de volle 100 % werd opgenomen in het geallieerde commando. Hij was gekant tegen de macho-offensieven die de Franse legerleiding hem probeerde op te dringen. Op die manier heeft hij het bloed van veel soldaten gespaard. Bij het einde van de oorlog kwamen natuurlijk een groot aantal soldaten, op dat ogenblik oud-strijders, naar huis. Zij waren berooid, psychisch en fysiek gekraakt. Bonden werden opgericht om hun rechten en eisen te doen inwilligen. Stefan De Bock schreef hierover zijn masterscriptie waaruit in de loop van de tekst geciteerd wordt.

Het oud-strijdersdiscours en de schadevergoeding

Het einde van de eerste wereldoorlog bracht een geweldige discussie met zich mee. Discussie die gevoerd werd door de bonden, die de oud-strijders verenigden, en de politiek, het zogenaamde oud-strijdersdiscours. Het oud-strijdersdiscours is er zeker en vast een van tweeslachtigheid.

Aan de ene kant wilden de oud-strijders erkend worden als helden, aan de andere kant stelden ze zich op als slachtoffers. De interpretatie van de Belgische bevolking droeg daar toe bij: *Hele dorpen liepen uit. Overal op de weg [van Brussel naar Gent] liepen paasbeste geklede families. Als bij mirakel waren sommige hun soldaat tegengekomen: ze liepen eerbiedig zwijgend naast hem, als was het een wezen van een hogere orde* (november 1918)⁹. De oud-strijders hadden immers hun bloed vergoten voor "hun" vaderland.

Een van de bedoelingen van hun betoog was van de Belgische staat een fikse vergoeding te krijgen omdat zij hun plicht hadden gedaan. Deels was dit terecht. Velen kwamen immers volledig berooid uit de strijd. Zij waren hun werk, have en goed kwijt¹⁰. Anderen kwamen bovendien ook nog als invalide terug naar huis. 1 op de 50 sneuvelde, dit zijn 7.500 personen, en de oorlog leverde 50.000 invaliden af¹¹. Er waren ongeveer 375.000 Belgische militairen in de oorlog betrokken. Helaas zaten er tussen de oud-strijders ook een aantal profiteurs.

In hun actie en eisen werden zij volop gesteund door het groot aantal oud-strijdersbonden, want een compensatie drong zich volgens deze bonden op. De politiek was het met de financiële eisen van de oud-strijdersbonden niet eens, zoals blijkt uit het volgende: *Les combattants, après avoir sauvé le pays, veulent-ils le ruiner? Notre situation financière est très difficile*¹².

Ook werd het naoorlogse discours gebruikt om te wijzen op de verfransing

in het leger. Soldaten waren in die periode door Nederlands onkundige officieren bevolen. In bepaalde gevallen zal dit inderdaad wel zo geweest zijn. Enkele zaken mogen we echter niet uit het oog verliezen:

tijdens de oorlog waren er heel wat Nederlandstalige intellectuelen die zich aanboden als vrijwilliger en het schopten tot onderofficier en zelfs officier, maar de meesten brachten het toch tot korporaal.

tussen officieren en soldaten zitten ook de categorieën van (lagere) onderofficieren en korporaals; deze waren wel Nederlandstalig en brachten de bevelen dan ook in die taal over in die eenheden die onder het bevel van Franstalige officieren stonden.¹³

zeggen dat er veel jongens de dood zijn ingejaagd omdat ze het Frans niet kenden is dus niet volledig correct. "Onze" jongens werden onzes inziens vooral de dood ingejaagd door al te ambitieuze officieren, Belgische maar vooral Franse.

Oud-strijders zouden een spaarboekje krijgen bij de A.S.L.K.¹⁴ met het volledige bedrag van de vergoeding hierop. Elk jaar zou dan één zesde kunnen worden geïnd. Men kon natuurlijk ook het geld laten staan, waarop men dan intrest kreeg. Langs de andere kant garandeerde de bank ook voorschotten, tot 80 percent van het hele bedrag. De regering had een budget van 150 miljoen frank uitgetrokken voor een eerste betaling. Bij overlijden van de titularis mochten zijn nakomelingen, de rechthebbenden, wel het hele bedrag direct in ontvangst nemen, om zich niet telkens opnieuw te moeten verantwoorden. In de praktijk echter zou men pas op 1 oktober 1921 beginnen met de eerste uitbetaling.¹⁵

Een voorbeeld van de berekening van dergelijke vergoeding zag er als volgt:

- <i>Front</i>	<i>34 mois x 75</i>	2.550
- <i>Arrière</i>	<i>7 mois x 50</i>	350
		2.900 ¹⁶
[Verminderd met]		
- <i>Dotation</i> ¹⁷		300
- <i>Reconstitution du foyer</i> ¹⁸		400
<i>Reste à recevoir</i>		2.200

Deze oud-strijder heeft dus in zijn totaliteit 41 maanden aan de oorlog deelgenomen, waarvan 34 aan het front en 7 maanden in vakantie (*arrière*). De afrekening is in het Frans gesteld natuurlijk. Wat had je gedacht.

Frontstrepen

Aan alle militairen die effectief vochten aan het front werden frontstrepen toegekend. Acht was het maximum aantal frontstrepen dat kon worden toegekend. Maar wat zijn die frontstrepen¹⁹ nu precies?

In totaal kon men, voor de ganse duur van de oorlog, zeven frontstrepen verwerven. Had men die zeven frontstrepen, dan kreeg men er een achtste, "gratis", of laat ons zeggen uit erkentelijkheid, bovenop. Om een frontstreep te krijgen moest de betrokkene wel effectief in een gevechtszone vertoefd hebben. Er wordt wel eens beweerd dat alle generaals acht frontstrepen gekregen hebben. Dat blijkt toch niet helemaal correct te zijn. Zo hebben 46 van de 51 luitenant-generaals die het Belgisch leger tijdens de eerste wereldoorlog rijk was 8 frontstrepen gekregen. Er was zelfs een luitenant-generaal die geen enkele frontstreep gekregen heeft.²⁰

Een eerste frontstreep kreeg men na een volledig jaar gevechtszone. Vervolgens kreeg men telkens na iedere zes maanden gevechtszone een frontstreep.

De frontstrepen werd ook effectief weergegeven op de linkermouw van het uniform, tussen de schouderpartij en de elleboog, in een hoek van 45° van links onder naar rechts boven. Voor de officieren waren de strepen in goud, voor de onderofficieren in zilver, en voor de korporaals, brigadiers en soldaten in rode wol. Naast het zichtbaar maken op de linker mouw van het uniform werden de frontstrepen ook weergegeven op het lint van de medaille in de vorm van een metalen streep per toegekende frontstreep.

De uitreiking van de frontstrepen werd geregeld door twee besluitwetten, die van 24 juni 1916²¹ en die van 20 januari 1917. Ze werden aanvankelijk alleen toegekend aan diegenen die in de eerste linies hadden gevochten. Bij wet van 25 augustus 1919 werd het gebied van de gevechtszones uitgebreid tot het schootsbereik van de artillerie.

De twee besluitwetten vertoonden nogal wat hiaten. Ze waren bovendien ook niet bindend in de naoorlogse periode en werden dan ook aangepast door de wet van 25 augustus 1919.

Aan de frontstrepen werd ook een vergoeding verbonden. Waren de militairen nog in dienst, dan kregen ze 5 centiemen per dag alleen voor de eerste twee strepen. Vanaf 1 januari 1919 kregen ze 20 centiemen voor de eerste twee strepen en 10 centiemen voor iedere bijkomende streep. Deze vergoedingen vormden ook de basis voor de soldij en de militaire pensioenen.

Bij wet van 1 juni 1919 werd de vergoeding per dag vervangen door een jaarlijks bedrag. Voor de eerste streep kreeg men 100,- BEF per jaar, voor iedere bijkomende streep 50,- BEF. Militairen met meer dan vier frontstrepen kregen de vergoeding vanaf hun 50ste verjaardag; militairen met vier frontstrepen en minder kregen de vergoeding slechts vanaf hun 55ste verjaardag.

Door de wet van 14 mei 1929, die rekening hield met de economische om-

standigheden, werd het systeem van vergoedingen nogmaals aangepast. Voor de eerste streep kreeg men 500,- BEF per jaar, voor iedere bijkomende streep 250,- BEF. Men kreeg het bedrag voortaan vanaf zijn 45ste verjaardag.

Kwetsuurstrepen

Kwetsuurstrepen werden uitgedeeld aan diegenen die in de loop van een actie gewond waren geraakt.

Naarmate de rang hoger werd nam het aantal kwetsuurstrepen af. Niettegenstaande dat waren er toch 7 luitenant-generaals die kwetsuurstrepen kregen toegekend, alhoewel die niet altijd in de loopgraven verwond raakten.²² Kwetsuurstrepen waren alleen van belang voor het bepalen van een financiële vergoeding al zullen sommige oud-strijders er na de oorlog graag mee uitpakten hebben.

Welke precies de “modaliteiten” waren om kwetsuurstrepen te krijgen is niet echt duidelijk. Wij hebben weet van een oorlogsvrijwilliger die tweemaal vrij zwaar verwond werd door granaatontploffingen (Steenstrate, Boezinge), en daar een kwetsuurstreep voor gekregen heeft. Waarschijnlijk speelde de graad van verwonding hierin een belangrijke rol.

De fysieke strepen werden in tegenstelling tot de frontstrepen niet op de linker maar op de rechter mouw gedragen. De uitvoering is in rode wol voor soldaten en korporaals, in zilverkleur voor onderofficieren en in goudkleur voor officieren. Dit is gelijkaardig aan de frontstrepen dus. De afmetingen bedroegen 6 cm in lengte en 6 mm in breedte met een tussenruimte van 1 mm tussen twee strepen. Er was ook een kleiner formaat met als afmetingen 4 mm x 37 mm²³. Naast de fysieke uitvoering van de strepen op de mouw werden de strepen ook gedragen op het lint van de Herinneringsmedaille (zie hierna voor meer informatie over deze medaille).

Vuurkruiser – Vuurkaart

Het statuut van Vuurkruiser kreeg men niet zo maar. Men moest daar blijkbaar om “verzoeken”. De vuurkaart²⁴ werd in principe verleend aan de militairen van het Belgisch leger die tijdens de oorlog, tussen 4 augustus 1914 en 11 november 1918, al dan niet onafgebroken, wezenlijk tenminste 12 maanden effectieve dienst bij de aangeduide eenheden hadden volbracht. Voorziene periode van 12 maanden werd tot negen maand beperkt voor: de militairen die, van 4 augustus tot 31 oktober 1918 of 11 november 1918, behoord hadden tot een der vermelde eenheden en die deel genomen hadden aan al de krijgsverrichtingen van hun eenheid. De militairen van voormelde eenheden, die eervol in de handen van de vijand zijn gevallen tijdens een krijgsverrichting van een regelmatig samengestelde eenheid of eenheidsfractie en die, na uit een gevangenschap te zijn ontvlucht, zich terug bij het leger hebben vervoegd.

De vuurkaart zal, welke ook de duur was van de werkelijke aanwezigheid in de bedoelde eenheden, worden afgeleverd aan de militairen, die uit deze eenheden werden geëvacueerd wegens tegenover de vijand opgelopen verwondingen (gasvergiftiging, enz.) en die, bij het verlaten van het hospitaal door een medische commissie wegens hun verwondingen ongeschikt voor de dienst werden bevonden en derhalve, tot afdanking wegens reform voorgedragen of in een sedentaire dienst gehandhaafd werden.

Houders van een vuurkaart konden diverse voordelen genieten. Ze kregen 75 % korting op trein, tram en bus in België. Op medisch vlak bezaten ze het recht om gratis op consultatie te gaan naar een speciaal aangestelde dokter en kregen een fikse korting op de voorgeschreven medicatie. Ze kregen ze soms ook gratis. Hiervoor bestonden speciale formulieren, die ze moesten meenemen op doktersbezoek.

Eretekens²⁵

Naast de militaire eretekens waren er natuurlijk de burgerlijke orden en eretekens die aan burgers werden uitgereikt, maar ook aan het varend personeel van de zeemacht en aan de burgerlijke scheepslui. Gelet echter op het feit dat het gros van de oud-strijders zich in de categorie van de landmacht bevindt willen we alleen die eretekens even toelichten.

Militairen, dienstplichtigen en vrijwilligers konden natuurlijk ook de klassieke orden uitgereikt krijgen. Gelet op de grote massa aan dergelijke eretekens en gelet op het feit dat het uitreiken van deze orden niet specifiek gelinkt is aan de activiteiten tijdens de eerste wereldoorlog zullen wij die hier dan ook niet behandelen.

De medailles die de meeste oud-strijders ontvangen waren:

Vuurkruis

Uitgereikt aan allen die de "Vuurkaart" hadden ontvangen, m.a.w. allen die minstens 18 maanden in de frontlijn gediend hadden. Dit bronzen kruis, met korte, brede armen, werd ingesteld op 6 februari 1934 en wordt onmiddellijk na de IJzermedaille (of Kruis) gedragen. Het Vuurkruis kon niet postuum worden uitgereikt. Op de grote rechthoek aan de voorzijde is een verlaten slagveld te zien, geflankeerd door een verticale lauwertak: vooraan een helm op een bajonet, achteraan een heuvel met een 75mm geschut terwijl de zon tussen enkele wolken schijnt. De keerzijde toont in het paneel een koningskroon van waaruit zeven stralen vertrekken en een grote lauwertak waarover de Latijnse tekst *SALUS PATRIAE / SUPREMA LEX* is aangebracht. De jaartallen *1914 / 1918* staan rechts onderaan terwijl linksonder de naam van de ontwerper van het ereteken, A. Rombaut, is vermeld. Er zijn echter meerdere "modellen" van het Vuurkruis in omloop, naargelang de leverancier. Bij de medaille hoorde ook een penning en een staafje dat op de kraag van de jas

werd bevestigd. Oud-strijders moesten immers van mijlenver herkenbaar zijn aan hun onderscheidingen.

Herinneringsmedaille aan de Oorlog

Toegekend aan zij die in de rangen van de Belgische strijdkrachten dienden gedurende de Wereldoorlog en voldeden aan de criteria voor de Overwinningsmedaille.

Deze bronzen, enigszins driehoekige medaille werd ingesteld op 21 juli 1919. Het lintje kon voorzien worden van een aantal emblemen: een kroon voor vrijwilligers, een zilveren staafje per frontstreep, een verguld staafje ter vervanging van 5 zilveren, een rood email kruis voor elke wondstreep enz. Marinepersoneel en vissers konden een anker op het lint aanbrengen indien ze ook de Maritieme Decoratie hadden ontvangen.

Leden van het Expeditiekorps voor Rusland ontvingen een staafje *1916-R-1917* of *1916-R-1918*.

De voorzijde van de medaille toont het gehelmde hoofd van een soldaat waarbij de helm is versierd met een lauwertak. In de onderste hoeken van

de medaille staan de jaartallen 1914 en 1918 terwijl bovenaan de medaille een klimmende leeuw, omgeven door een eikelooftak (links) en een lauwertak (rechts) te vinden zijn. De rugzijde heeft een tweetalig inschrift, onder een koningskroon geflankeerd door een eikelooftak (links) en een lauwertak (rechts) : *MEDAILLE COMMEMORATIVE / DE LA CAMPAGNE / 1914-1918 / HERDENKINGSMEDAILLE / VAN DEN VELDTOCHT.*

Het dragen van de herinneringsmedaille gaf ook het recht om een speciale armband te dragen. Bij de medaille hoorde ook het staafje dat op de kraag van een jas kon gespeld worden.

Op het lint van de medaille die afgebeeld is zijn een aantal attributen te zien:

een rood kruis van email: geeft een kwetsuurstreep weer

een metalen staafje met de vermelding 1916-R-1918²⁶

metalen staafjes die 7 frontstrepen weerspiegelen (mogelijk is het onderste van goud ter vervanging van vijf frontstrepen en twee extra strepen er boven)

een kroontje.

Overwinningsmedaille

Uitgereikt aan allen die dienst deden in het gemobiliseerde Belgische leger tussen 1 augustus 1914 en 11 november 1918.

Deze bronzen medaille, aanvankelijk voorgesteld door de Franse veldmaarschalk Foch als een intergeallieerde medaille en als dusdanig ook aangenomen, werd ingesteld op 15 juli 1919. Door latere decreten kon ze ook worden toegekend aan bv. deelnemers aan de Afrikaanse campagnes, leden van de koopvaardijvloot en vissers enz.

Op de voorzijde is de overwinningsgodin afgebeeld met uitgespreide vleugels, staand op een wereldbol. In haar linkerhand houdt ze een lauwerkrans, in haar rechter een zwaard en een lauwerkrans. De keerzijde toont, binnen een lauwerkrans, het Belgische wapen en omheen de rand is de tweetalige tekst *LA GRANDE GUERRE POUR LA CIVILISATION. DE GROOTE OORLOG TOT DE BESCHAVING*. Het lint is van het regenboogtype dat door alle geallieerden voor deze medaille werd gebruikt.

Herinneringsmedaille van de Regeerperiode van Albert I

Deze medaille werd pas ingesteld op 17 februari 1962 en uitgereikt aan militairen in dienst of gewezen militairen, voor trouwe en goede diensten, tussen 18 december 1909 en 18 februari 1934, in het belang van de strijdkrachten. Een nieuwe medaille van de erkentelijkheid ten opzichte van oud-strijders.

Deze bronzen medaille werd in 1962 door Victor Demanet²⁷ ontworpen.

Medaille van de Vrijwillige Strijder 1914-1918²⁸

Deze medaille werd toegekend aan Belgische of buitenlandse burgers die vrijwillig effectief dienden in het Belgisch leger tijdens de eerste wereldoorlog, in een gevechtseenheid die zich in de gevarezone bevond en dit gedurende minstens 6 maanden.

De voorzijde van de medaille toont de hoofden van twee vrijwilligers, de ene met een hoofddeksel anno 1830 (het jaar van de Belgische onafhankelijkheid) en de andere met een helm van 1914. Bovenaan staat een koningskroon op lauwertakken. De achterzijde draagt de jaartallen "1914-1918" in het midden en de tekst *VOLUNTARIIS PATRIA MEMOR* omheen de rand. Het lint is donkerblauw.

In de marge van dit ereteken moet ook nog vermeld worden dat er ter ge-

legenheid van de Koreaanse Oorlog ook een Medaille voor de Oorlogsvrijwilliger (07.04.1952) en een Medaille van de Strijdende Oorlogsvrijwilliger (08.04.1952) werden in het leven geroepen. Beide eretekens werden onder bepaalde omstandigheden ook toegekend aan vrijwilligers die deelnamen aan de eerste wereldoorlog. In het eerste geval werd een bronzen balkje met opschrift 1914-1918 op het lint aangebracht; in het tweede gaat het om een verzilverd balkje.²⁹

Médaille pour la bravoure³⁰

Wordt ook wel eens de Obilichmedaille genoemd naar de figuur die op de rugzijde van de medaille is afgebeeld. Milos Obilich was een Servisch ridder (14de eeuw) in dienst van prins Lazar tijdens de invasie van het Ottomaanse Keizerrijk. Gezegd wordt dat hij stierf in 1389, maar hij wordt niet vermeld in de eigentijdse bronnen. Het is zelfs niet zeker dat hij ooit geleefd heeft. Hij werd wel een veel gebruikt onderwerp in de Servische poëzie³¹.

De medaille werd ontworpen in 1912 en kreeg haar definitieve vorm in 1913. In 1913 werd ze ook voor de eerste keer uitgereikt en dit naar aanleiding van de twee Balkanoorlogen die in dat jaar werden uitgevochten.

Ze werd vele malen uitgereikt gedurende de eerste wereldoorlog zowel aan Servische militairen als aan militairen met andere nationaliteiten, hoofdzakelijk Fransen.

Van het ereteken bestonden twee klassen:

goud voor de officieren

zilver voor de onderofficieren en soldaten.

Volgens een mededeling van Hendrik Meersschaert wisselden de geallieerden enkele malen eretekens uit. Op die manier kregen een aantal Belgen een Servische medaille. België mocht die medailles immers naar believen uitdelen. Serviërs zullen in ruil ook Belgische eretekens ontvangen hebben. Ook Russische, Italiaanse en Franse eretekens werden regelmatig aan Belgische militairen uitgereikt. Buitenlandse eretekens mogen echter alleen gedragen worden als hiervoor aan de begunstigde toestemming werd verleend.

Medaille van de IJzer³²

Uitgereikt aan diegenen welke, tussen 17 en 31 oktober 1914, deel uitmaakten van het leger strijdend aan de IJzer ("Yser" in het Frans) en er uitmuntend gestreden hebben. Deze bronzen medaille (met een groene tint en met een medaillon in groen email bovenaan) werd ingesteld op 18 oktober 1918 en volgt in belangrijkheid onmiddellijk op het Oorlogskruis 1914-1918. Ook geallieerde militairen welke aan de IJzerslagen deelnamen, kwamen in aanmerking.

Op de voorzijde staat een naakte, gehelmde man met een lans (het tot staan

brengen van de Duitse aanval symboliserend) met aan de rechterzijde de data 17-31 / OCT. / 1914. In het geëmailleerde medaillon kan men het woord *YSER* lezen. Op de achterzijde zit een gewonde leeuw met een slagveld als achtergrond en met onderaan opnieuw het woord *YSER* terwijl in het medaillon het koninklijk monogram, de letter *A* (Koning Albert I) is aangebracht. Het lint is rood (bloed) met brede zwarte (rouw) randen.

Deze medaille is, zowel wat de voorzijde als de achterzijde betreft, van een povere kwaliteit voor een ereteken met een dergelijke historische waarde: tijdens de gevechten aan de IJzer tussen de vermelde data bracht het Belgische Leger de Duitse opmars tot staan en verloor zowat 60.000 man aan gesneuvelden en gekwetsten, meer dan een derde van de totale sterkte van het toenmalige Belgisch Leger!

Het nesteltje op het lint van de afgebeelde medaille is een fantasietje dat officieel niet toegelaten is. Het is de verkleinde weergave van een "fourragère" (schouderkoord, nestel). Dergelijke nestels werden toegekend aan alle leden van een eenheid wanneer deze eenheid een aantal keren in de dagorde van het leger werd vermeld. Bij twee vermeldingen werd een schouderkoord met de kleuren van het oorlogskruis toegekend, bij vier of meer vermeldingen werd het vaandel van de eenheid met de Leopoldsorde gedecoreerd en werd de fourragère in de kleur van die orde toegekend.

Dergelijke nestels mogen alleen op het militair uniform gedragen worden en dus waren er al gauw miniversies in de handel voor hen die hun medailles op hun burgerkostuum droegen...³³

Tips

Het opsporen van het oorlogsverleden aan het front van oud-strijders is niet altijd een makkelijke zaak. Zoals gezegd hebben de betrokkenen steeds de neiging vertoond om niets of toch zo weinig mogelijk over hun passage aan het front te vertellen, enkele uitzonderingen niet te na gesproken. De informatie die op die wijze tot ons is gekomen is natuurlijk gekleurd en subjectief. Daarom is het beter zich te wenden tot de bron aller bronnen wat oud-strijders betreft: het leger zelf. Als er een plaats is waar iets wordt bewaard is het daar wel.

Voor oud-strijders geboren voor 1889 wendt u zich het beste tot het Documentatiecentrum van het Leger in het Koninklijk Legermuseum in het Jubelpark te Brussel. De werking is zoals die van een rijksarchief.

Wat betreft oud-strijders geboren in 1889 en later kunt u zich richten tot het Centrum voor Historische Documentatie, Kwartier Koningin Elisabeth, Everestraat 1, Evere. Dit is een dienst die rechtstreeks afhankelijk is van het leger en alles bijhoudt wat betreft het stamboek van de militair, ook het uwe heren als je je legerdienst hebt volbracht. Je kan deze mensen ook bereiken via e-mail: xavier.vantilborg@mil.be.

Persoonlijk hebben wij contact gehad met de laatste dienst en wij hebben er

niets dan een goede samenwerking ondervonden. Hou er wel rekening mee dat, gezien de periode (het is 100 jaar eerste wereldoorlog), er nog al wat tijd kan verlopen tussen uw aanvraag en de dag dat u antwoord zult krijgen. Geen reden tot paniek dus.

Met dank aan Hendrik Meersschaert (www.medals.be)

Noten

1. Waarbij het Belgisch leger zich vooral terugtrok omdat het niet opkon tegen het Duitse overwicht. Het is verwonderlijk dat het Belgisch leger zo lang weerstand heeft geboden en uiteindelijk achter de IJzer is beland waar het vier jaar stand hield.
2. Wordt later graaf.
3. J. Stengers, *De Koningen der Belgen. Macht en Invloed.* (1992)
4. Bij het schrijven van de eerste Belgische grondwet bestond er nog geen luchtmacht in het Belgisch leger. Pas in 1887 werden een onderdeel opgericht dat echter deel uitmaakte van de genietroepen. Pas in 1909 werd het eerste vliegtuig aangekocht en in 1911 startte het leger met zijn eigen vliegschool te Brasschaat. In 1913 kende het vliegwezen 4 escadrons. De eenheid werd in 1915 omgedoopt tot *Militair Vliegwezen* en telde toen 6 escadrons. (Wikipedia)
5. Leopold III zou bij het uitbreken van de 2de wereldoorlog dezelfde keuze maken als zijn vader. Hij zou tijdens de 18-daagse veldtocht bij zijn troepen blijven.
6. Lange tijd sprak men van ministers van oorlog. De ministers van landsverdediging zijn pas later gekomen.
7. Charles de Broqueville zou pas in 1917 het ministerie van oorlog afstaan en zou van dan af alleen nog eerste minister zijn.
8. J. Stengers, *De Koningen der Belgen. Macht en Invloed.* (1992)
9. S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog.* (1997, blz. 291)
10. Velen hadden bijvoorbeeld geen burgerkledij meer. Bij hun inlijving in het Belgisch leger hadden ze die moeten inruilen voor hun militair plunje. Tijdens de oorlogsactiviteiten was hun burgerkledij vaak verloren gegaan of vernietigd.
11. S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog.* (1997, blz. 295)
12. ARA: Ministerraadnotule dd. 17.05.1920, blz. 7-8. Het betreft de uitspraak van Delacroix, voormalig minister van financiën (geciteerd in Stefan De Bock, *Erkenning voor "onze helden van den IJzer"? De oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog en de Belgische maatschappij (1918-1923)* (2009))
13. Wat waarheidsgetrouw wordt geïllustreerd in de reeks *In Vlaamse velden* op de Vlaamse televisiezender VRT, waar de gestudeerde zoon, Vincent, van een gynaecoloog het brengt tot korporaal, waarbij hij zijn orders in het Frans ontvangt, maar in het Nederlands doorgeeft aan zijn manschappen.
14. Algemene Spaar- en Lijfrentekas. Inmiddels ter ziele gegaan en is nu BNP Paribas Fortis.

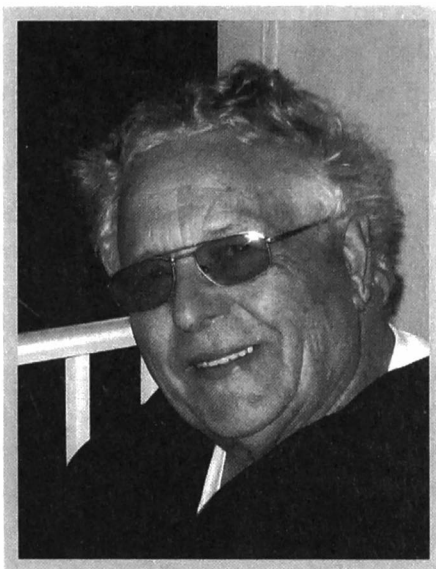
15. Stefan De Bock, *Erkenning voor "onze helden van den IJzer"? De oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog en de Belgische maatschappij (1918-1923)* (masterscriptie, 2009)
16. De bedragen van 75,- BEF en 50,- BEF werden vastgesteld bij de wet van 25.08.1920 (Stefan De Bock, *Erkenning voor "onze helden van den IJzer"? De oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog en de Belgische maatschappij (1918-1923)* (masterscriptie, 2009)). De sommen zouden uitbetaald worden door het *Strijdersfonds* dat door de zelfde wet werd opgericht.
17. Vastgelegd bij de wet van 01.06.1919 (Stefan De Bock, *Erkenning voor "onze helden van den IJzer"? De oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog en de Belgische maatschappij (1918-1923)* (masterscriptie, 2009))
18. Bevatte onder andere een vergoeding voor de tijdens de oorlog verloren gegane burgerkledij (Stefan De Bock, *Erkenning voor "onze helden van den IJzer"? De oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog en de Belgische maatschappij (1918-1923)* (masterscriptie, 2009))
19. *Circulaire faisant connaître les nouvelles dispositions relatives aux chevrons de front* (Le Havre, 20.01.1917)
20. M. Boënné, *Opperofficieren in het Belgisch leger: Een sociaal profiel van Belgische generaals aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, 1939-1940* (masterscriptie, 2010)
21. Dit is de datum van publicatie in het Belgisch Staatsblad. Wijzigingen werden gepubliceerd op 04.06.1918 en 27.11.1919. (www.memoireonline.com)
22. M. Boënné, *Opperofficieren in het Belgisch leger. Een sociaal profiel van Belgische generaals aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, 1939-1940* (masterscriptie, 2010)
23. www.abbl1940.be
24. Er bestaat een *Gulden Boek der Vuurkaart* waarin duizenden oud-strijders zijn opgenomen. Bij nazicht van dit boek kan het gebeuren dat de naam van uw familielid niet is opgenomen. Daar zijn twee belangrijke redenen voor. Ten eerste moest de oud-strijder vragen naar zijn Vuurkaart. Deed hij dit niet, kreeg hij ze ook niet en kon dus bij voorbaat al niet in het boek opgenomen worden. De tweede, en wel de belangrijkste reden is een financiële. Om in het boek te worden opgenomen diende de oud-strijder een bijdrage te betalen. Deed hij dit niet dan werd hij ook niet in het boek opgenomen. Er zijn acht edities van het boek, de eerste dateert van 1933, de laatste van 1940.
25. In de Belgische Constitutie werd duidelijk bepaald dat er geen onderscheid, zeg maar klassen, mag gecreëerd worden tussen de verschillende leden van de bevolking. Artikel 76 geeft de Koning expliciet het recht militaire orden te verlenen. (I. Suetens, *Eretekens* (in *Munten & eretekens van het koninkrijk België, 1831-1976*))
26. België was het eerste land dat over gepantserde voertuigen beschikte. Na de stabilisatie van het front aan de IJzer werd een eenheid ACM (Auto-Canons-Mitrailleuses) opgericht. De voertuigen werden meestal gebouwd of verbouwd door het Belgische bedrijf Minerva. In 1915 richt tsaar Nicolaas (Rusland) een verzoek aan koning Albert om hulp te sturen. De eenheid ACM wordt omgevormd tot het Korps ACM dat op 13 oktober 1915 in Rusland aankomt na een zeereis van Brest naar Archangelsk. De leden van het korps werden beschouwd als vrijwilligers in het Russische leger. Bij de interne Russische troebelen van 1917 (de revolutie waarbij het tsarendom ophoudt te bestaan) moeten de Belgen min of meer op de vlucht. Een aantal keert naar België terug, anderen reizen door naar de Verenigde Staten waar ze als helden (maar ook als curiosum) werden onthaald. Het bekendste lid van het korps was Julien Lahaut die in 1950 tijdens de eedaflegging van Boudewijn *Vive la république* zal roepen en die een week later wordt vermoord. De leden van het korps mochten het staafje met de verwijzing naar hun deelname in het Russische leger dragen.
27. Victor Joseph Ghislai Demanet (°Givet (Fr.), 02.11.1895, + Elsene, 07.11.1964) volgt studies aan de Academie van Namen. Hij zal steeds gefascineerd blijven door Constantin Meunier. Zijn werk is driedelig: 1) mannen aan de arbeid, 2) bustes en medaillons, 3) ele-

gante zuivere beelden, maar ook militairen en beelden refereren naar het verzet. (www.standbeeld.be). Hij was lid van de Commission consultative des Arts et Métiers d'Art. Hij zou op zijn minst 18 beelden van koning Albert I hebben gemaakt die in België, Frankrijk en zelfs Congo terug te vinden zijn. (*Biographie belge d'Outre Mer*, Tome VII B, 1977, col. 100). Als we internet mogen geloven zijn de werken van Victor Demanet, meestal bronzen, nog steeds populair. Ze gaan bij openbare verkopen in elk geval tegen een goede prijs over de toonbank.

28. www.medals.be (website van Hendrik Meersschaert, die ons met raad en daad bijstond).
29. Mededeling Hendrik Meersschaert
30. www.medailles1914-1948.be
31. en.wikipedia.org
32. www.medals.be
33. Mededeling Hendrik Meersschaert

In Memoriam

DANIEL LIEVOIS (1940-2014)

Op 30 december vernamen we dat historicus Daniel Lievois, tijdens zijn verblijf in de Verenigde Staten, plots is overleden. Jarenlang was hij een vertrouwde bezoeker aan Stadsarchief en Stadsarcheologie en werkte hij mee aan projecten van beide diensten. In de ontwikkeling van het Gentse historisch onderzoek liet hij onuitwisbare sporen na. De samenwerking met de stadsarcheologen, bij de uitwerking van het onderzoek van het Hof van Ryhove, leidde tot een doorbraak in de koppeling van archeologische gegevens met betrouwbare geschreven bronnen voor dezelfde locatie. Meteen werd toen de basis gelegd voor de zogenoemde Gentse methode van het huizenonderzoek, waarbij de basis voor perceelsgebonden huisgeschiedenis te vinden is in de fiscale en kadastrale bronnen, en dit in de tegenstelling tot het bronnenarsenaal dat vroegere vorsers zoals Frans De Potter en Ferdinand Vanden Bemden daarvoor gebruikten en die vaak tot foutieve interpretaties leidde. Het baanbrekende van dit Gentse huizenonderzoek kreeg ook ver buiten Gent navolging, zowel voor urbane als rurale toepassingen. De manier om dat bronnenmateriaal toe te passen vond eveneens zijn weg in de opleidingen kunstwetenschap en monumentenzorg. Maar er waren wel meer interdisciplinaire projecten waar Daniel Lievois als historicus een onmisbare bijdrage leverde. Tot recente toppers behoren de studies rond de door Stadsarcheologie op het Sint-Pietersplein opgegraven kraanvogelsteen en de in het STAM herontdekte wolvenpoot. Daniel Lievois was een historicus die ontzettend veel bronnen op korte tijd wist te verzamelen zodat elk benaderd on-

derwerp omhuld werd met een massa gegevens: veelal onbekend en nuttig om vanuit een dagelijkse realiteit een ander inzicht te krijgen op het eerder bekende grotere historische gebeuren. Door de grote hoeveelheid gegevens was een synthese niet altijd snel mogelijk en heel wat ondernomen vorsingswerk werd nog niet gepubliceerd. Voor onderzoekers in de Gentse archieven en de vrijwilligers in De Zwarte Doos fungeerde hij als een baken: iemand die onderzoekpistes kon aanwijzen, archief reeksen kende die misschien iets zouden kunnen opleveren en ook uit de nood hielp wanneer de geschreven bron niet of nauwelijks leesbaar was. De laatste jaren had Daniel Lievois gekozen voor een rustiger wonen aan de kust en talrijke verblijven in het buitenland. Toch liet hij de Gentse bronnen niet los. Naast occasionele onderzoeken zoals onder meer over Gentse componisten, 17de-eeuwse boomgaarden, Gentse kookboeken, Hubert van Eyck, de huidenvetters aan de Waalse krook, lag de focus op onderwerpen die hem gepassioneerd boeiden zoals de ontwikkeling van de bewoning in het Sint-Pietersdorp, het dagelijkse leven in het Gravensteen (14de-18de eeuw) en vooral de dames van het Prinsenhof. Verschillende mailberichten uit de Verenigde Staten gaven nog uitgebreid verslag over zijn wedervaren met Maria van Bourgondië. Die onderwerpen, die onderzoeksprojecten blijven net zoals zoveel plannen onafgewerkt achter. Om zijn betekenis voor het Gentse historisch onderzoek werd Daniel Lievois bekroond met de Cultuurprijs van de Stad Gent (2002) en met de tweejaarlijkse prijs Frans De Potter en Jan Broeckaert van het Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis (2013).

78

Wij herinneren onze Van Mensen en Dingen lezers eraan dat Daniel Lievois ons in 2014 drie uitzonderlijke bijdragen bezorgde : een Gentse Boomgaard (1701-1722) VMD 12(2014)1; Gevangenen in het Gentse Gravensteen VMD 12(2014)2; KOK - Almanach 1775 VMD 12(2014)3.

Daniël we zullen je missen.

Overgenomen uit het bericht dat de Dienst Stadsarcheologie en Stadsarchief - Zwarte Doos Departement Cultuur - Stad Gent verspreidde op 6/01/2015.

INHOUD

In dit nummer	1
Gemeenschappelijke toiletten in de 15 ^{de} – 16 ^{de} eeuw. LUC DEVRIESE	2
Openbare toiletten in Gent (1850 – 2014). Lang niet zo vanzelfsprekend voor iedereen. LUC DEVRIESE	12
Gentsche piseienendragers.	28
Detoxen - ontgiften en purgeren bekeken vanuit historisch perspectief. LUC DEVRIESE	30
De Gentse schuttersmaatschappij “de Toetsers” bezorgt haar leden enkele uren ontspanning (carnaval 1884). WILLY ROUQUART	45
Cinema Leopold III, het Leopolleke. Legendarische sexcinema aan het Gentse Sint-Pietersplein (1939 - 1981). ADRIEN BRYSE, LUC DEVRIESE	51
Over vuurkruisen, frontstrepen en andere eretekens. DANNY MATTENS	60
In memoriam Daniel Lievois (1940-2014).	77
Lezingenreeks “Voorjaar 2015”.	79
Inhoud	80